

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ	Σελ.
Πρόγραμμα Συνεδρίου	4
Κρίτων Χρυσοχοΐδης <i>Βήματα προς τη νέα εποχή. Το Άγιον Όρος κατά τον 17ο και 18ο αιώνα.</i>	10
Φωκίων Π. Κοτζαγεώργης <i>Κρίση και επιβίωση των αθωνικών μοναστηριών κατά τους 17ο και 18ο αιώνες</i>	14
Oghjen Krešić <i>Adapting to Shifting Imperial Realities: Hilandar Monastery in the 18th Century</i>	16
Lidia Cotovanu <i>La «réforme» de Matei Basarab de Valachie (1632-1654) concernant les monastères dédiés aux Lieux Saints de l'Orthodoxie</i>	18
Νικόλαος Μερτζιμέκης <i>Παρουσία αθωνιτών στα εδάφη της σημερινής Βουλγαρίας κατά τον 17ο - 18ο αι.: πνευματικές και κοινωνικοοικονομικές σχέσεις</i>	22
Ιωακείμ Αθ. Παπάγγελος <i>Δύο Αρχιερείς εφησυχάζοντες στο Άγιον Όρος περί το 1800</i>	24
Στέφανος Παλιομπέης <i>Περιηγητές του Αγίου Όρους κατά τον 17ο και 18ο αιώνα</i>	28
Πατάπιος Μοναχός Καυσοκαλυβίτης <i>Η αναγέννηση του αθωνικού σκητιωτικού μοναχισμού κατά τον 17ο και 18ο αιώνα</i>	32
Νικόλαος Λιβανός, <i>Από τη μνήμη στην ιστορικότητα: Το “Προσκυνητάριον” του Ιωάννου Κομνηνού και η διάδοση της αθωνικής πατριογραφίας τον 18ο αιώνα</i>	36
Ζήσης Μελισσάκης <i>«Εἰς τοῦ Ἄρσενιου τὰς χεῖρας ...». Βιβλία της Μονής Ιβήρων που δεν ταξίδεψαν στη Ρωσία.</i>	38
Πλούταρχος Θεοχαρίδης <i>Οι μνημειακές εσωτερικές όψεις του 17ου αιώνα στις πτέρυγες των αγιορειτικών μοναστηριακών συγκροτημάτων</i>	42
Παντελής Γ. Φουντάς <i>Αξιολόγηση συντελεστών διαμόρφωσης του χώρου της λιτής κατά την ύστερη μεταβυζαντινή περίοδο</i>	44
Φαίδων Χατζηαντωνίου <i>Ροκοκό στο Άγιον Όρος</i>	46
Σταύρος Μαμαλούκος, <i>Η αρχιτεκτονική της Αθωνιάδας Ακαδημίας στο πλαίσιο της αγιορειτικής αρχιτεκτονικής του 18ου αιώνα</i>	48
Μιλτιάδης Δ. Πολυβίου, <i>Σχετικά με το ναοδομικό καθεστώς στο Άγιον Όρος κατά την προεπαναστατική εκατονταετία</i>	50
Πασχάλης Ανδρούδης - Μίνα Μωραΐτου <i>Κεραμικά Ιζνίκ με ελληνικές επιγραφές του 17ου αιώνα σε αγιορείτικες μονές</i>	52
Δημήτρης Λιάκος <i>Η τέχνη στο Άγιον Όρος κατά τον 17ο και 18ο αι.: παραγγελιοδότες και δημιουργοί.</i>	54
Άννα Μπαλλιάν <i>Οθωμανική και ευρωπαϊκή τέχνη στην εκκλησιαστική αργυροχοΐα: Το παράδειγμα του Αγίου Όρους</i>	56

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ	Σελ.
Ευθύμιος Ν. Τσιγαρίδας <i>Η ζωγραφική –τοιχογραφίες και φορητές εικόνες– στο Άγιον Όρος κατά τον 17ο και 18ο αιώνα. Καλλιτεχνικά ρεύματα, επώνυμοι ζωγράφοι, εργαστήρια.</i>	62
Γεώργιος Χρ. Τσιγάρας <i>Η συνάντηση της μεταβυζαντινής τέχνης με τη νεωτερικότητα στη μνημειακή ζωγραφική του Αγίου Όρους κατά τον 18ο αιώνα</i>	68
Γιώργος Φουστέρης - Ιωάννης Περράκης <i>Εικαστικές αναταράξεις στο Άγιον Όρος στην αυγή του 18ου αιώνα</i>	70
Zoran Rakić <i>The eighteen century wall painting in the Chilandar Monastery – Iconographic and stylistic characteristics</i>	72
Αθανάσιος Σέμογλου <i>Το ζήτημα του αναβαπτισμού και η ανθρωπόμορφη αγία τριάδα στην παράσταση της Βάπτισης του Χριστού στην σκίτη της αγίας Άννας (1757)</i>	76
Νικόλαος Σιώμκος <i>Νεότερα στοιχεία για τη δράση εργαστηρίων ζωγραφικής στο Άγιον Όρος κατά τον 18ο αιώνα</i>	80
Νικόλαος Μπονόβας <i>Η διαμόρφωση της τάσης επιστροφής στη ζωγραφική της εποχής των Παλαιολόγων το 18ο αιώνα</i>	82

ΠΑΡΑΣΚΕΥΗ 9/10

ΕΝΑΡΚΤΗΡΙΑ ΤΕΛΕΤΗ

- 18:00 - 19:00 Χαιρετισμός του Δημάρχου Θεσσαλονίκης & Προέδρου Δ.Σ. Αγιορειτικής Εστίας,
κ. Γιάννη Μπουτάρη
- Χαιρετισμός της Ιεράς Κοινότητας Αγίου Όρους
- Χαιρετισμός του Οικουμενικού Πατριάρχου κ.κ. Βαρθολομαίου
-
- 19:00 – 19:30 Κρίτων Χρυσοχοΐδης, Δ/ντής Ινστιτούτου Ιστορικών
Ερευνών Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών
*Βήματα προς τη νέα εποχή. Το Άγιον Όρος
κατά τον 17ο και 18ο αιώνα*
-
- 19:30 - 20:00 Διάλειμμα
-

ΑΠΟΓΕΥΜΑΤΙΝΗ ΣΥΝΕΔΡΙΑΣΗ

Κρίση και Ανάκαμψη στην Οθωμανική Πραγματικότητα

- 20:00 - 20:15 Φωκίων Π. Κοτζαγεώργης,
Επικ. Καθηγητής Νεοελληνικής Ιστορίας ΑΠΘ. *Κρίση και επιβίωση των αθωνικών
μοναστηριών κατά τους 17ο και 18ο αιώνες*
-
- 20:15 - 20:30 Ognjen Krešić, Assistant Researcher at the Institute
for Balkan Studies SASA.
Adapting to Shifting Imperial Realities: Hilandar Monastery in the 18th Century
-
- 20:30 – 20:45 Lidia Cotovanu, Μεταδιδάκτωρ, Πανεπιστήμιο Αθηνών
*La «réforme» de Matei Basarab de Valachie (1632-1654) concernant les
monastères dédiés aux Lieux Saints de l'Orthodoxie*
-
- 20:45 - 21:00 Συζήτηση
-
- 21:00 – 22:00 Δεξίωση
-

ΣΑΒΒΑΤΟ 10/10

ΠΡΩΙΝΗ ΣΥΝΕΔΡΙΑΣΗ

Ψηφίδες Αθωνικής Ιστορίας (17ος-18ος Αι.) Α΄

-
09:30 - 09:45	Νικόλαος Μερτζιμέκης, Δρ Αρχαιολόγος, Εφορεία Αρχαιοτήτων
Χαλκιδικής και Αγίου Όρους
<i>Παρουσία αθωνιτών στα εδάφη της σημερινής Βουλγαρίας κατά τον 17^ο - 18^ο αι.:
πνευματικές και κοινωνικοοικονομικές σχέσεις</i>
09:45 - 10:00	Ιωακείμ Αθ. Παπάγγελος, Δρ Αρχαιολόγος
<i>Δύο Αρχιερείς εφησυχάζοντες στο Άγιον Όρος περί το 1800</i>
10:00 - 10:15	Στέφανος Παλιομπής, Δρ Αρχαιολόγος
ΥΠΠΟ / Εφορεία Εναλίων Αρχαιοτήτων
<i>Περιηγητές του Αγίου Όρους κατά τον 17ο και 18ο αιώνα</i>
10:15 - 10:30	Συζήτηση
-

Ψηφίδες Αθωνικής Ιστορίας (17ος-18ος Αι.) Β΄

-
10:30- 10:45	Πατάπιος Μοναχός Καυσοκαλυβίτης,
Δρ Θεολογίας – Βιβλιοθηκάριος Σκήτης Καυσοκαλυβίων
<i>Η αναγέννηση του αθωνικού σκητιωτικού μοναχισμού
κατά τον 17ο και 18ο αιώνα</i>
10:45 - 11:00	Νικόλαος Λιβανός, Φιλολόγος – Συνεργάτης ΙΒΕ/ΕΙΕ
<i>Από τη μνήμη στην ιστορικότητα: Το “Προσκυνητάριον” του Ιωάννου Κομνηνού
και η διάδοση της αθωνικής πατριογραφίας τον 18ο αιώνα</i>
11:00 - 11:15	Ζήσης Μελισσάκης, Κύριος Ερευνητής ΙΙΕ/ΕΙΕ
<i>«Εἰς τοῦ Ἄρσενίου τὰς χεῖρας ...». Βιβλία της Μονής Ιβήρων
που δεν ταξίδεψαν στη Ρωσία.</i>
11:15 - 11:30	Συζήτηση
11:30 – 12:00	Διάλειμμα
-

ΣΑΒΒΑΤΟ 10/10

Μνημεία και Αρχιτεκτονικά Ρεύματα

-
- 12:00- 12:15 **Πλούταρχος Θεοχαρίδης**, Αρχιτέκτων
Οι μνημειακές εσωτερικές όψεις του 17ου αιώνα στις πτέρυγες των αγιορειτικών μοναστηριακών συγκροτημάτων
-
- 12:15 – 12:30 **Παντελής Γ. Φουντάς**, Δρ Αρχιτέκτων, Αρχαιολόγος
Αξιολόγηση συντελεστών διαμόρφωσης του χώρου της λιτής κατά την ύστερη μεταβυζαντινή περίοδο
-
- 12:30 - 12:45 **Φαίδων Χατζηαντωνίου**, Αρχιτέκτων - Αναστηλωτής
Ροκοκό στο Άγιον Όρος
-
- 12:45 - 13:00 **Σταύρος Μαμαλούκος**, Επικ. Καθηγητής Μεσαιωνικής & Παραδοσιακής Αρχιτεκτονικής - Τμήμα Αρχιτεκτόνων Πανεπιστημίου Πατρών
Η αρχιτεκτονική της Αθωνιάδας Ακαδημίας στο πλαίσιο της αγιορειτικής αρχιτεκτονικής του 18ου αιώνα
-
- 13:00 – 13:15 **Μιλτιάδης Δ. Πολυβίου**, Δρ Αρχιτέκτων
Σχετικά με το ναοδομικό καθεστώς στο Άγιον Όρος κατά την προεπαναστατική εκατονταετία.
-
- 13:15 - 13:30 Συζήτηση
-

ΑΠΟΓΕΥΜΑΤΙΝΗ ΣΥΝΕΔΡΙΑΣΗ

Μικροτεχνία: Δωρητές και Δημιουργοί

-
- 18:00 – 18:15 **Πασχάλης Ανδρούδης**, Λέκτορας Βυζαντινής Αρχαιολογίας και Τέχνης, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας ΑΠΘ
Μίνα Μωραΐτου, Επιμελήτρια του Μουσείου Μπενάκη
Κεραμικά Ιζνίκ με ελληνικές επιγραφές του 17ου αιώνα σε Αγιορείτικες μονές
-
- 18:15 - 18:30 **Δημήτρης Λιάκος**, Δρ Αρχαιολόγος Εφορείας Αρχαιοτήτων Χαλκιδικής και Αγίου Όρους
Η τέχνη στο Άγιον Όρος κατά τον 17ο και 18ο αιώνα: Παραγγελιοδότες και δημιουργοί
-
- 18:30 – 18:45 **Άννα Μπαλλιάν**, Δρ. Μουσείο Μπενάκη
Οθωμανική και ευρωπαϊκή τέχνη στην εκκλησιαστική αργυροχοΐα: το παράδειγμα του Αγίου Όρους
-
- 18:45 - 19:00 Συζήτηση
-
- 19:00 – 19:30 Διάλειμμα
-

ΣΑΒΒΑΤΟ 10/10

Ζωγραφική: Παράδοση και Νεωτερικότητα Α΄

-
- 19:30- 20:15 **Ευθύμιος Ν. Τσιγαρίδας**, Ομότιμος Καθηγητής ΑΠΘ
Η ζωγραφική –τοιχογραφίες και φορητές εικόνες– στο Άγιον Όρος κατά τον 17ο και 18ο αιώνα. Καλλιτεχνικά ρεύματα, επώνυμοι ζωγράφοι, εργαστήρια
-
- 20:15 – 20:30 **Γεώργιος Χρ. Τσιγάρας**, Επίκ. Καθηγητής Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου
Η συνάντηση της μεταβυζαντινής τέχνης με τη νεωτερικότητα στη μνημειακή ζωγραφική του Αγίου Όρους κατά τον 18ο αιώνα
-
- 20:30 - 20:45 **Πύργος Φουστέρης**, Θεολόγος – Δρ Αρχαιολόγος
Ιωάννης Περράκης, Εκπαιδευτικός / Θεολόγος
Εικαστικές αναταράξεις στο Άγιον Όρος στην αυγή του 18ου αιώνα
-
- 20:45 - 21:00 **Συζήτηση**
-

ΚΥΡΙΑΚΗ 11/10

ΠΡΩΙΝΗ ΣΥΝΕΔΡΙΑΣΗ

Ζωγραφική: Παράδοση και Νεωτερικότητα Β΄

-
- 11:30 - 11:45 **Zoran Rakić**, Professor Department of Art History, Faculty of Philosophy, University of Belgrade
The eighteen century wall painting in the Chilandar Monastery – Iconographic and stylistic characteristics
-
- 11:45 - 12:00 **Αθανάσιος Σέμογλου**, Αναπλ. Καθηγητής Βυζαντινής αρχαιολογίας και τέχνης / Τμ.Ιστορίας και Αρχαιολογίας ΑΠΘ
Το ζήτημα του αναβαπτισμού και η ανθρωπόμορφη αγία τριάδα στην παράσταση της Βάπτισης του Χριστού στην σκηνή της Αγίας Άννας (1757)
-
- 12:00 - 12:15 **Νικόλαος Σιώμκος**, Δρ Αρχαιολόγος / ΥΠΟΠΑΙΘ
Εφορεία Αρχαιοτήτων Χαλκιδικής και Αγίου Όρους
Νεότερα στοιχεία για τη δράση εργαστηρίων ζωγραφικής στο Άγιον Όρος κατά τον 18ο αιώνα
-
- 12:15 – 12:30 **Νικόλαος Μπινόβας**, Αρχαιολόγος Εφορείας Αρχαιοτήτων Σερρών
Η διαμόρφωση της τάσης επιστροφής στη ζωγραφική της εποχής των Παλαιολόγων το 18ο αιώνα
-
- 12:30 -12:45 **Συζήτηση**
-
- 12:45 – 13:30 **Πορίσματα του Συνεδρίου**
-

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΕΙΣΗΓΗΣΗ

KEYNOTE SPEECH

ΚΡΙΤΩΝ ΧΡΥΣΟΧΟΪΔΗΣ

Δ/ντής Ινστιτούτου Ιστορικών Ερευνών Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών

Βήματα προς τη νέα εποχή. Το Άγιον Όρος κατά τον 17ο και 18ο αιώνα

Όπως είναι γνωστό, και διαφωτίσθηκε επαρκώς σε προηγούμενο συνέδριο της Αγιορειτικής Εστίας, ο 16ος αιώνας τουλάχιστον ως τις τελευταίες δεκαετίες υπήρξε περίοδος ανάκαμψης και άνθησης του Αθωνικού μοναχισμού, μετά τους κλυδωνισμούς που δημιούργησε η οθωμανική κατάσταση. Είναι επίσης η περίοδος στην οποία σε θεσμικό, οργανωτικό, πνευματικό και όχι μόνον, επίπεδα συνεχίζεται έντονα η βυζαντινή παράδοση, ώστε να μπορούμε να μιλάμε για “μεταβυζαντινό Άθω”.

Ο 17ος αιώνας, για τον οποίο μόνον κάποιες γενικές και εν πολλοίς ανασφαλείς διαπιστώσεις μπορούν να διατυπωθούν, είναι περίοδος διάχυτης ρευστότητας και οιονεί στασιμότητας. Αντίθετα ο 18ος αιώνας χαρακτηρίζεται από καθολική και πολυεπίπεδη ανάκαμψη που βαίνει παράλληλα με την ανάκαμψη του ελληνικού αλλά και του βαλκανικού κόσμου. Και οι δύο αιώνες αποτελούν μian ενιαία, αλλά με διακριτά χαρακτηριστικά, περίοδο κατά την οποία διαμορφώνεται σταδιακά η φυσιογνωμία του Αγίου Όρους της σύγχρονης εποχής.

Στην παρούσα εισήγηση θα εξετασθούν ορισμένες πτυχές των αλλαγών, των προσαρμογών, και των νέων προκλήσεων που οδηγούν τον Άθω από την “μεταβυζαντινή” φάση στις πραγματικότητες των νεώτερων χρόνων. Στη διοίκηση και στην οργάνωση της διαχείρισης των κοινών, το παλαιό συγκεντρωτικό σύστημα αντικαθίσταται από μια αντιπροσωπευτικότητα, η οποία προϊόντος του χρόνου γίνεται περισσότερο λειτουργική, υιοθετείται η θεσμική ανάμειξη λαϊκών στις υποθέσεις του Αγίου Όρους, που μαζί με πολλές ακόμη αλλαγές αποτυπώνονται σε νέα καταστατικά κείμενα (τυπικά).

Οι φυγόκεντρες τάσεις, που είχαν ήδη εμφανισθεί παλαιότερα, παγιώνονται με την θεσμική οργάνωση της ιδιορρυθμίας ως κυρίαρχης μορφής οργάνωσης του εσωτερικού βίου των μονών και παρουσιάζουν εξαιρετική άνθηση οι άλλες μορφές μοναστικής ζωής, όπως η εγκαταβίωση σε σκήτες, σε κελλία.

Ποικίλοι παράγοντες προσδίδουν στον Άθω μια εν πολλοίς «νεοελληνική» φυσιογνωμία, με κύριο χαρακτηριστικό μια καλώς νοούμενη εξωστρέφεια. Στα ίδια χρόνια ο αθωνικός μοναχισμός έρχεται αντιμέτωπος με την νεωτερικότητα, συμβάλλοντας στη δημιουργία της θρησκευτικής εκδοχής της.

KRITON CHRYSOCHOIDIS

Director of the Institute for Historical Research, National Research Foundation

Steps towards the new era. Mount Athos in the 17th and 18th centuries

It is well known that the 16th century, at least until its last decades, was a period of recovery and flourishing of Athonite monasticism, after the upheaval caused by the Ottoman conquest, as sufficiently illuminated during a previous conference of the Agioreitiki Estia. It was also a period of intense continuation of the Byzantine tradition at the institutional, organizational, spiritual, and other levels, in such a way that we can speak of a “post-Byzantine Athos”.

The 17th century, for which only some general and mostly uncertain observations can be made, was a period of prevalent fluidity and stagnation. By contrast, the 18th century is characterized by a universal and multi-faceted recovery parallel to the recovery of the Greek, as well as the Balkan world. Both centuries constitute a single period, albeit with distinct characteristics, during which the physiognomy of modern Mount Athos was gradually shaped.

The present communication will examine certain aspects of the changes, adaptations and new challenges that led Athos from the “post-Byzantine” phase to the realities of modern times.

In the administration and organization of the community, the old centralized system was replaced by a representativeness, which gradually became more functional; the institutional participation of lay people in the affairs of Mount Athos was adopted, which, together with several more changes, are reflected in the new constitutional documents (typika).

The centrifugal tendencies, which had already appeared earlier, were consolidated with the institutional organization of idiorrhythmic monasticism as the predominant form of organization of internal life of the monasteries, whereas other forms of monastic life, such as residing in sketai or in cells, witnessed a remarkable florescence.

Various factors imparted a predominantly “modern Greek” physiognomy to Athos, with extroversion (in the positive sense) as the main characteristic. At the same time, Athonite monasticism was confronted with modernity, thus contributing to the creation of the religious version of this modernity.

ΚΡΙΣΗ ΚΑΙ ΑΝΑΚΑΜΨΗ ΣΤΗΝ ΟΘΩΜΑΝΙΚΗ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ

CRISIS AND RECOVERY IN THE OTTOMAN PERIOD

ΦΩΚΙΩΝ Π. ΚΟΤΖΑΓΕΩΡΓΗΣ

Επικ. Καθηγητής Νεοελληνικής Ιστορίας ΑΠΘ

Κρίση και επιβίωση των αθωνικών μοναστηριών κατά τους 17ο και 18ο αιώνες

Η ανακοίνωση προσπαθεί να απαντήσει στο παρακάτω ερευνητικό ερώτημα. Είναι γνωστό ότι οι αγιορείτικες πηγές του 17ου και του 18ου αιώνα αναφέρονται σταθερά σε μια γενική οικονομική δυσπραγία των μονών, η οποία συνίσταται κυρίως στην υπέρμετρη κρατική φορολογία. Ως εκ τούτου, οι μοναχοί παραπονιούνται για τα υπέρογκα χρέη που έχουν συσσωρευτεί και οι συχνές ζητείες της περιόδου αφορούν στην προσπάθεια να ανορθωθούν τα οικονομικά των μονών. Την ίδια εποχή, αρκετές μονές αυξάνουν την παρουσία τους με δύο τρόπους: είτε με την επέκταση της ήδη υπάρχουσας είτε με την προσθήκη νέων κτήσεων, συνήθως σε απομακρυσμένα μέρη.

Η δανειστική δραστηριότητα των μονών ως πιστωτών ή οφειλετών μπορεί, επίσης, να ανιχνευθεί στις πηγές της περιόδου. Υπάρχει κάποια αντίφαση σ' αυτές τις δύο εικόνες; Μπορεί κανείς να υποστηρίξει ότι η μία από τις δύο δεν είναι αληθινή; Αν και οι δυο ανταποκρίνονται σε πραγματικότητες της περιόδου, τότε ποιοι ήταν οι μηχανισμοί ώστε να συμβαίνουν ταυτόχρονα δύο φαινομενικά αντιφατικές καταστάσεις; Η προσπάθεια της ανακοίνωσης είναι να εντάξει τις αγιορείτικες μονές στην οθωμανική πραγματικότητα της περιόδου και να απαντήσει σ' αυτά τα ερωτήματα χρησιμοποιώντας δημοσιευμένο και αδημοσίευτο υλικό από τα αρχεία των αθωνικών μονών.

PHOKION P. KOTZAGEORGIS

Assistant Professor of Modern Greek History, Aristotle University of Thessaloniki

Crisis and survival in the Athonite monasteries in the 17th and 18th centuries.

This paper attempts to provide an answer to the following research question: It is a well-known fact that the Athonite sources of the 17th and 18th centuries constantly refer to a general state of financial distress in the monasteries, which was mainly due to excessive state taxation. Consequently, the monks complained about the huge debts that had accumulated and the frequent ziteies (fund-raising missions) that took place at this time concerned attempts to restore the monasteries' finances. During the same period, however, many of the monasteries increased their property holdings in two ways: either by extending the property they already held or by adding new possessions, usually in remote locations. The lending activity of the monasteries, either as creditors or debtors, can also be traced in the sources of this period. Is there not a contradiction between these two pictures of the situation? Is it not possible to claim that one of them does not provide the true picture? Although both of them reflect realities of the time, how was it possible for two apparently contradictory situations to exist at the same time? This paper attempts to place the Athonite monasteries in the context of the Ottoman reality of the period and to answer these questions by making use of published and unpublished material from the archives of the Athonite monasteries.

ΟΓΝЈEN ΚΡΕЉЉЉ

Κάτοχος μεταπτυχιακού διπλώματος ειδίκευσης (ΜΑ), Ινστιτούτο Βαλκανικών Σπουδών SASA, Βελιγράδι

Προσαρμογή στις μεταβαλλόμενες συνθήκες ζωής στην Οθωμανική Αυτοκρατορία: Η Μονή Χιλανδαρίου κατά τον 18ο αιώνα

Στόχος της παρούσας ανακοίνωσης είναι να εξετάσει τη Μονή Χιλανδαρίου στο πλαίσιο των πολιτικών, οικονομικών και κοινωνικών μετασχηματισμών που έλαβαν χώρα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία κατά τον 18ο αιώνα. Η μοναστική ζωή και η εν γένει λειτουργία της μονής δεν έμειναν ανεπηρέαστες από τις μεταβολές στις σχέσεις μεταξύ κέντρου και επαρχιών, καθώς και από τις αλληπάλληλες μεταρρυθμίσεις του φορολογικού συστήματος. Αντίθετα, οι μοναχοί όφειλαν να χαράξουν την πορεία τους λαμβάνοντας υπόψη την πολύπλοκη πολιτική και οικονομική πραγματικότητα και έχοντας ως απώτερο στόχο την επιβίωση και τη βελτίωση της κατάστασης της μονής. Στην ανακοίνωση παρουσιάζονται η εσωτερική οργάνωση της μονής και οι προσαρμογές της στις νέες συνθήκες, καθώς και οι πολυδιάστατοι δεσμοί (θρησκευτικοί, πολιτιστικοί και οικονομικοί) μεταξύ της Μονής Χιλανδαρίου και διαφόρων περιοχών εκτός Αγίου Όρους. Οι μοναχοί της Μονής Χιλανδαρίου διατηρούσαν στενές επαφές με τον σερβικό ορθόδοξο κλήρο και τους σερβικούς πληθυσμούς που εγκαταβιούσαν στα εδάφη υπό τον έλεγχο της Αυτοκρατορίας των Αψβούργων. Εξάλλου, η οικονομική ανάπτυξη, η οποία είχε ως αποτέλεσμα την αύξηση του αριθμού των ευκατάστατων εμπόρων και τεχνητών στα ανατολικά Βαλκάνια, δημιούργησε νέες ευκαιρίες άνθισης της θρησκευτικής και πολιτισμικής ζωής. Το Χιλανδάρι, όπως άλλωστε και τα άλλα μοναστήρια του Αγίου Όρους, είχε μια ιδιαίτερη θέση στον θρησκευτικό χάρτη των Βαλκανίων. Εκτός από την παράδοση της ενίσχυσης των ανέστιων μοναχών και των δωρεών για έργα ανακαίνισης και αποκατάστασης της μονής, η Μονή Χιλανδαρίου βρέθηκε επίσης να κατέχει αρκετά ακίνητα σε μεγάλης πόλεις της σημερινής Βουλγαρίας.

OGNJEN KREŠIĆ

MA, Institute for Balkan Studies SASA, Belgrade

Adapting to Shifting Imperial Realities: Hilandar Monastery in the 18th Century

The aim of this paper is to place the Hilandar monastery in the context of the political, economic, and social transformations that were taking place in the 18th century Ottoman Empire. The monastic life and the overall functioning of the monastery were not immune to the changes of the relations between center and provinces, and even less to the recurrent reforms of the tax system. On the contrary, the monks had to navigate the complex political and economic situation in order to secure the continuation and improvement of their monastery. In the paper it will be presented the internal organization of the monastery and its adaptations to new circumstances, as well as the multifaceted ties (religious, cultural and economic) between Hilandar and the territories beyond Mount Athos. The monks of Hilandar had intensive contacts with the both orthodox Serbian clergy and laity living in the lands under the Habsburg rule. On the other side, economic development, that prompted an increase of the number of the affluent merchants and craftsmen in the Eastern Balkans, opened new opportunities for an enriched religious and cultural life. And Hilandar, along with the other Athonite monasteries, had a special place in the religious map of the Balkans. Beside the tradition of giving alms to the itinerant monks and of donating money for the restoration projects in the monastery, the Hilandar monastery also came to possess a number of real estates in the major towns of the today Bulgaria.

LIDIA COTOVANU

Μεταδιδάκτωρ, Πανεπιστήμιο Αθηνών

Η «μεταρρύθμιση» του ηγεμόνα της Βλαχίας Ματέι Μπασαράμπ (1632-1654) σχετικά με τα μοναστήρια που ιδρύονται ως αφιερώματα στους «Αγίους Τόπους» της Ορθοδοξίας

Η παρούσα μελέτη πραγματεύεται τη «μοναστική μεταρρύθμιση» που επιχείρησε ο πρίγκιπας της Βλαχίας Ματέι Μπασαράμπ. Στόχος της είναι να καταδείξει ότι η λεγόμενη «μεταρρύθμιση» αφορούσε μόνο τις «ηγεμονικές λαύρες» οι οποίες ιδρύθηκαν ως αφιερώματα στους «Αγίους Τόπους» και δεν υπερέβαιναν στο σύνολό τους τις τριάντα, οκτώ δε εξ αυτών είχαν ιδρυθεί ή ανακαινισθεί από τον ίδιο τον Ματέι Μπασαράμπ. Η εν λόγω «μεταρρύθμιση» δεν αφορούσε τα μετόχια που ιδρύονταν από ιδιώτες και των οποίων το νομικό καθεστώς απέρρεε από τη βούληση των κτητόρων. Η επιλεκτική αυτή αντιμετώπιση οφείλεται ακριβώς στον ιδιωτικό χαρακτήρα της ιδρυτικής πράξεως και της αφιερώσεως ενός λατρευτικού χώρου που βρισκόταν στη Βλαχία σε μοναστήρια της «αλλοδαπής». Ο ιδιωτικού δικαίου χαρακτήρας της πράξεως που διαλάμβανε σχετικά με την ίδρυση και τη διοίκηση του εκάστοτε μετοχίου δεν επέτρεπε καταστατικής φύσεως επεμβάσεις της δημόσιας αρχής αντίθετες προς τη βούληση του κτήτορα · ο ηγεμόνας, υπό την ιδιότητά του ως κριτή και νομοθέτη, δεν μπορούσε να προβεί σε τροποποιήσεις του καταστατικού. Εξάλλου, ο Ματέι Μπασαράμπ προέβη στη «μεταρρύθμισή» του βάσει δικαιώματος του ιδιωτικού δικαίου, καθόσον επιθυμούσε να (επαν)υπαγάγει υπό καθεστώς ηγεμονικής και δημόσιας προστασίας (ο ηγεμόνας ταύτιζε τη φυσική του ύπαρξη με το κράτος) τα μοναστήρια που είχε ιδρύσει ο ίδιος ή οι εστεμμένοι πρόγονοί του. Με την πρωτοβουλία του αυτή επιχείρησε να οριοθετήσει το δημόσιο συμφέρον της χώρας και να ενισχύσει την ηγεμονική εξουσία εντός της επικράτειας της ηγεμονίας.

LIDIA COTOVANU

Post-doctoral researcher, University of Athens

The ‘reform’ of Matei Besarab of Wallachia (1632-1654) concerning the monasteries dedicated to the ‘Holy Places’ of Orthodoxy.

This study deals with the ‘monastic reform’ that was attempted by the prince of Wallachia, Matei Besarab. It aims to show that the so-called ‘reform’ concerned only the ‘prince’s lavras’ that had been founded and dedicated to the ‘Holy Places’ and did not exceed thirty in number, of which eight had been founded or renovated by Matei Besarab himself. The ‘reform’ in question did not concern the metochia that were founded by individuals and whose legal status derived from the private will of the founders. This selective treatment is due precisely to the private character of the act of founding and dedicating places of worship located in Wallachia to ‘foreign’ monasteries. The fact that the act of foundation and the management of each metochion had a private law character prevented the public authorities from interfering with the legal status established by the founder; the sovereign, in his capacity as judge and legislator, could not amend a metochion’s charter; besides, Matei Besarab proceeded with his ‘reform’ on the basis of private law itself, since he sought to bring (back) under the protection of the sovereign and the state (the prince identified himself with the State) the monasteries that had been founded by himself or his crowned forbears. Through this initiative he attempted to delimit the *public interest* of the country and to strengthen the ruler’s power within his own domains.

LIDIA COTOVANU

Post-doctorante, Université d'Athènes

La « réforme » de Matei Basarab de Valachie (1632-1654) concernant les monastères dédiés aux Lieux Saints de l'Orthodoxie

La présente étude traite de la «réforme monastique» entamée par le prince de Valachie Matei Basarab. Le but est ici de montrer que ladite «réforme» ne visait que les « aures princières» dédiées aux Lieux Saints, une trentaine en tout, dont huit fondées ou refaites par Matei Basarab lui-même. La «réforme» en question n'a pas affecté les métoches fondés par des particuliers et dont le statut juridique découlait de la volonté privée des ktitors. Ce traitement sélectif s'explique justement par le caractère privé de l'acte de fondation et de dédicace d'un lieu de culte valaque envers des monastères «étrangers». Le fait que l'acte de fondation et la gestion d'un métoche tenaient du domaine du droit privé empêchait l'autorité publique de toucher au statut établi par le ktitor ; le souverain, en sa qualité de juge et législateur, ne pouvait décider que pour les déviations à ce statut. D'ailleurs, Matei Basarab entama sa «réforme» en vertu de ce même droit privé, visant à (re)mettre sous patronat princier – et public (le souverain se confondait avec l'État) – les monastères fondés par lui-même et par ses ancêtres couronnés. Il entreprit par là de tracer les contours d'un *bien commun* du pays et de renforcer l'autorité princière dans les limites de l'espace de souveraineté local.

ΨΗΦΙΔΕΣ ΑΘΩΝΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ (17^Ο^Σ-18^Ο^Σ ΑΙ.) Α΄

SNAPSHOTS FROM ATHONITE HISTORY (17TH-18TH CENT.) A

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΜΕΡΤΖΙΜΕΚΗΣ

Δρ Αρχαιολόγος, Εφορεία Αρχαιοτήτων Χαλκιδικής και Αγίου Όρους

Παρουσία αθωνιτών στα εδάφη της σημερινής Βουλγαρίας κατά τον 17ο - 18ο αι.: πνευματικές και κοινωνικοοικονομικές σχέσεις

Σημαντικά στοιχεία για την παρουσία των αθωνιτών στα εδάφη της σημερινής Βουλγαρίας κατά τον 17ο-18ο αι., αλλά και τις σχέσεις τους με τους ντόπιους πληθυσμούς, αντλούμε από παρρησίες, κώδικες ληψοδοσίας, αλληλογραφία οικονόμων μετοχίων κλπ. Δεν είναι λίγες οι περιπτώσεις που κάτοικοι των περιοχών αυτών ζητούν από τους αγιορείτες να στείλουν «... γηραλαίον τινά πνευματικόν, να ηξεύρει και ολίγην γλώσσαν...». Όπως ήταν επόμενο, η ευλάβεια των χριστιανών του τόπου προς το μετόχι καλλιεργεί σ' αυτούς αισθήματα σεβασμού και ευλάβειας προς την ίδια τη μονή, με αποτέλεσμα η διάθεσή τους για επαφή με αυτήν να είναι διαρκής και έντονη. Η λειτουργία των μετοχίων και η συνεπαγόμενη διαρκής παρουσία των αγιορειτών εκεί υπήρξε επίσης ο λόγος που δόθηκε η δυνατότητα σε κάποιους οικονόμους και οι οποίοι ήταν ιερομόναχοι να καλύπτουν τις κατά καιρούς παρουσιαζόμενες εφημεριακές ανάγκες σε ναούς των περιοχών αυτών.

Οι αθωνικές μονές, με το ευρύ δίκτυο μετοχίων που διέθεταν στη Βαλκανική χερσόνησο, είχαν τη δυνατότητα, είτε μέσω των μετοχιάρων μοναχών είτε μέσω των ταξιδιωτών μοναχών, να ασκούν πνευματικό έργο, να οργανώνουν προσκυνηματικές εκδρομές, να συντηρούν και να ενισχύουν το σύνδεσμο των κοσμικών με το μοναστήρι και το μοναχικό ιδεώδες και να καθιστούν τα ταξίδια των μοναχών τους και ασφαλή και επωφελή και για το ορθόδοξο πλήρωμα και για τους ταξιδιώτες. Τα κατά τόπους μετοχιακά συγκροτήματα, ήταν οι προξενικές αρχές των Αθωνικών μονών στον έξω από το Άγιο Όρος κόσμο. Δεν είναι τυχαίο άλλωστε το γεγονός ότι σε τρεις πόλεις των περιοχών αυτών, με τις οποίες οι αθωνικές μονές είχαν πνευματικές και όχι μόνο σχέσεις, δημιουργήθηκαν μοναστικές περιοχές με το όνομα "Sveta Gora" (Άγιον Όρος).

Από την μέχρι τώρα έρευνά μας προκύπτει ότι μετοχιακές κτήσεις στα εδάφη της σημερινής Βουλγαρίας κατά τον 17ο-18ο αι. είχαν οι 10 από τις 20 αθωνικές μονές. Παρόλα αυτά ταξιδιώτες μοναχοί υπήρχαν και από άλλες μονές. Άλλωστε οι περιοχές αυτές αποτελούσαν πέρασμα προς τις Παραδουνάβιες ηγεμονίες και τη μακρινή Ρωσία, όπου οι αγιορείτες ταξίδευαν συχνά για «ζητεία».

NIKOLAOS MERTZIMEKIS

Dr. of Archaeology, Ephorate of Antiquities of Chalkidiki and Mount Athos

The presence of Athonites in the territories of present-day Bulgaria in the 17th and 18th centuries: spiritual and socio-economic relations

Important information about the presence of Athonites in the territories of present-day Bulgaria in the 17th and 18th centuries, as well as their relations with the local populations, can be drawn from parrhesiai, registers of business transactions (kodikes lepsodosias), the correspondence of the stewards of the metochia, etc. It was not uncommon for the inhabitants of these areas to ask the Athonites to send ‘...a venerable spiritual father who has some knowledge of letters...’. As was to be expected, the pious attitude of local Christians towards a particular metochion led them to nurture feelings of devotion and respect for the governing monastery, causing them to have a strong and constant desire to be in contact with it. The operation of the metochia and the resulting constant presence of Athonites there also enabled certain stewards who were also hieromonks to cover the needs that occasionally arose in local parishes.

The Athonite monasteries, with the wide network of metochia that they possessed in the Balkan peninsula, were able, either through the monks at the metochia or travelling monks, to carry out spiritual work, to organise pilgrimages, to preserve and strengthen the bonds between lay people and the monasteries and the monastic ideal and to make the travels of their monks safe and productive both for the Orthodox congregations and for travellers. The metochia in these territories served as embassies of the Athonite monasteries in the world outside Athos. It is no accident, for that matter, that in three cities in these territories, with which the Athonite monasteries had both spiritual and other kinds of relations, monastic areas by the name of ‘Sveta Gora’ (Mount Athos) were created.

Our research so far has revealed that ten of the twenty Athonite monasteries owned monastic estates in the territories of present-day Bulgaria in the 17th and 18th centuries. Nevertheless, there were also travelling monks from other monasteries. Moreover, these areas served as staging-posts to the Danubian principalities and faraway Russia, to which Athonites often travelled on fund-raising missions (ziteies).

ΊΩΑΚΕΪΜ ΆΘ. ΠΑΠΑΓΓΕΛΟΣ

Δρ Αρχαιολόγος

Δύο Άρχιερείς έφησυχάζοντες στο Άγιον Όρος περι τὸ 1800

Στὸ ἀρχεῖο τῆς Μονῆς Βατοπεδίου φυλάσσεται καὶ τὸ πρωτότυπο τῆς διαθήκης τοῦ πρώην ἐπισκόπου Τρίκκης Ἀμβροσίου. Πρόκειται γιὰ ἐκτενὲς ἰδιόγραφο κείμενο τοῦ εὐπαίδευτου ἱεράρχου, τὸ ὁποῖο συντάχθηκε τὴν 1η Δεκεμβρίου τοῦ 1802, στὴν Μονὴ Βατοπεδίου.

Πατρίδα του ἦταν ὁ Βόλος, ἀλλὰ εἶχε «πλαγίους» συγγενεῖς καὶ στὰ Τρίκαλα.

Ὁ Ἀμβρόσιος, πρὶν ἐκλεγεῖ τὸ 1764 ἐπίσκοπος Τρίκκης, ἦταν πρωτοσύγγελλος τῆς ἴδιας ἐπισκοπῆς καὶ ἐνδεχομένως ὑπῆρξε μαθητῆς τοῦ Νικολάου Ζερζούλη, ὁ ὁποῖος δίδαξε στὴ Σχολὴ τῆς πόλης αὐτῆς «ὕπὲρ τὰ 12 ἔτη», ὡς τὸ 1748. Ἀπὸ τὰ κείμενά του, τὰ ὁποῖα θὰ δημοσιεύσουμε, συμπεραίνουμε ὅτι εἶχε καλὴ γνώση συντακτικοῦ καὶ ὀρθογραφίας. Ἀπὸ τοὺς συγχρόνους του καὶ ἀπὸ μεταγενέστερους χαρακτηρίζεται ὡς σοφὸς καὶ κάτοχος παιδείας καὶ ἀρετῆς.

Ὁ σουηδὸς ἀνατολιστῆς καὶ ἑλληνιστῆς Μπγέρνστωλ (Björnståhl), ἐπεσκέφθηκε τὸν Ἀμβρόσιο τὸ 1779, ἀναφέρεται στὴν βιβλιοθήκη του καὶ εἶχε τὴν «ἀπροσδόκητη» εὐκαιρία νὰ συζητήσῃ μαζί του γιὰ τὸν Νεύτωνα καὶ ἄλλους εὐρωπαϊοὺς σοφοὺς τῆς προηγούμενης γενιᾶς. Τὸ 1784 τὸν ἐπισκέφθηκε ὁ Sturtzenbecker, ὁ ὁποῖος σημειώνει ὅτι ὁ Ἀμβρόσιος «δὲν εἶχε μόνο διαβάσει τὸν Όμηρο καὶ ὄλους τοὺς παλιοὺς φιλοσόφους καὶ ἱστορικοὺς μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων, ἀλλὰ γνώριζε καλὰ αὐτὴ τὴ βιβλιογραφία καὶ εἶχε μίαν βιβλιοθήκη ἢ ὁποῖα δὲν ἦταν τόσο μεγάλη, ὅσο ἐκλεκτὴ καὶ ἀκριβὴ».

Παρητήθη ἀπὸ τὴν ποιίμανση τῆς Ἐπισκοπῆς τὴν 6η Ἰουνίου 1796 καὶ φαίνεται ὅτι ἀρχικῶς ἐφησύχασε γιὰ λίγο στὸ Μέγα Μετέωρο καὶ ἀκολούθως στὴν Μεγίστη Λαύρα. Τὴν 1η Ἰουνίου 1801, διορίζονται ὡς ἐπίτροποι τῆς Ἀθωνιάδος Σχολῆς στὸ Άγιον Όρος, ὑπὸ τὴν προεδρία τοῦ Ἀμβροσίου, οἱ διδάσκαλοι μοναχοὶ Χριστόφορος Προδρομίτης καὶ Νικόδημος ὁ Ἀγιορείτης, ἐνῶ στὴν Γαλλία διορίζεται ὁ Ἀδαμάντιος Κοραῆς, μὲ ἀποστολὴ νὰ βοηθήσουν στὴν ἀναδιοργάνωση τῆς παρακμάζουσας Σχολῆς.

Τὴν 1η Δεκεμβρίου τοῦ 1802 συνέταξε ἰδιοχείρως τὴν διαθήκη του στὴν Μονὴ Βατοπεδίου, ὅπου κατοικοῦσε μὲ τὸν ἐξάδελφό του Ἀμβρόσιο καὶ τὸν ὑπηρέτη του Κωνσταντῖνο Μαυροθαλασσίτη. Πρόκειται γιὰ ἓνα ἀξιόλογο δεκασέλιδο κείμενο, στὸ ὁποῖο περιγράφεται ἀναλυτικῶς ἢ κινητῆ περιουσία του, καθορίζεται σχολαστικῶς ἢ διανομὴ της καὶ προσδιορίζεται πόσα

μνημόσυνα του και από ποιούς θα τελεσθούν. Άγνοούμε τὸ ἔτος τοῦ θανάτου του.

Τὴν ἴδια περίπου περίοδο ἐφησύχαζε στὸ Βατοπέδι καὶ ὁ ὀλιγογράμματος, ἐκ μοναχῶν, πρώην Μητροπολίτης Κορυτσᾶς Ἰωακείμ (1779-1790), ὁ ὁποῖος τὸ 1790 ἦταν ἤδη ἐγκατεστημένος στὴν τότε ιδιόρρυθμη Σιμωνόπετρα, μὲ τὴν ιδιότητα τοῦ «ἀρχιμανδρίτου» καὶ τὸ διακόνημα τοῦ σκευοφύλακα. Τὸ 1797 ὀργάνωσε τὴν «ἀπαγωγή» τοῦ σίτου ποῦ παρήγαγε τὸ Σιμωνοπετρίτικο μετόχι τῆς Κασσάνδρας καὶ λίγο ἀργότερα ἐνεπλάκη στὴν παράτυπη διακίνηση κειμηλίων τῆς Μονῆς. Μὲ ὀλοσφράγιστο γράμμα τῆς Ἱερᾶς Κοινοτήτος, τῆς 21ης Μαΐου 1801, ὁ Ἰωακείμ χαρακτηρίσθηκε ἀνεπιθύμητος στὸ Ἅγιον Ὄρος ὡς σκανδαλοποιός. Ἀκολουθῶς, τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1801, κατέφυγε στὴν Μονὴ Βατοπεδίου ὅπου ἀναμείχθηκε δυναμικὰ στὴν ἐπίλυση τοῦ προβλήματος τοῦ μετοχίου τῆς Ὀρμύλιας, ἂν καὶ οἱ ἀντίπαλοί του διέσπειραν ὅτι ἦταν «ταραχώδης καὶ ἀβουκάτωρ» (1802).

Ὁ Λήκ, ποῦ πέρασε ἀπὸ τὸ Βατοπέδι τὸ 1806, σημειώνει: «Ἐνας ἀπὸ τοὺς παλαιότερους ἐνοίκους, ὅμως χωρὶς καμμιά δικαιοδοσία, εἶναι ὁ Ἐπίσκοπος Κορυτσᾶς καὶ Μοσχοπόλεως, ὁ ὁποῖος ἔφτασε ἐδῶ φοβούμενος τὸν Ἀλῆ Πασᾶ, πρὶν ἀπὸ 12 ἢ 15 χρόνια».

Ὁ Ἰωακείμ ἀπέθανε τὸ 1807, στὸ Βατοπέδι.

ΙΟΑΚΕΙΜ ΑΘΗ. ΠΑΠΑΝΓΕΛΟΣ

Dr. of Archaeology

Two Hierarchs in Retirement on Mount Athos in about the Year 1800

One of the documents held in the archive of Vatopedi Monastery is the original copy of the will of the former Bishop of Trikke, Ambrosius. It is a lengthy text written in the learned hierarch's own hand, and was drawn up on 1 December 1802, at Vatopedi Monastery.

Although the hierarch's home town was Volos, he also had 'collateral' relatives in Trikkala.

Before he was elected Bishop of Trikke in 1764, Ambrosius had served as protosyncellus in the same diocese, and had probably been a pupil of Nikolaos Zerzoulis, who taught at the School in the town 'for over 12 years', until 1748. From his texts, which we aim to publish, it is evident that he had a good knowledge of syntax and orthography. By his contemporaries and later authors he has been described as a sage, possessed of learning and virtue.

The Swedish orientalist and Hellenist Björnståhl, who visited Ambrosius in 1779, refers to his library and had the 'unexpected' opportunity to converse with him about Newton and other learned Europeans of the previous generation. In 1784 he was visited by Sturtzenbecker, who notes that Ambrosius 'had not only read Homer and all the old philosophers and historians amongst the Greeks, but was also well versed in this bibliography and possessed a library that was noted not so much for its size as its select and precious contents'.

Ambrosius resigned from his duties as a bishop on 6 June 1796 and appears at first to have retired to the Great Meteoron for a short while, and then later to the Great Lavra. On 1 June 1801, under Ambrosius' governorship, the teacher-monks Christophoros Prodromitis and Nikodimos the Hagiorite were appointed trustees of the Athonite Academy on Mount Athos, together with Adamantios Koraes in France, with the mission of helping to reorganise the Academy, which was in decline.

On 1 December 1802 Ambrosius drew up his will in his own hand at the Vatopedi Monastery, where he resided with his cousin Ambrosius and his servant Constantine Mavrothalassitis. It is a remarkable ten-page text, which provides a detailed description of his movable property, meticulous instructions on how it was to be divided up and details of how many memorial services were to be performed for him and by whom. We do not know the exact year of his death.

At about the same time also resident at Vatopedi was the little-educated

erstwhile monk and former Metropolitan of Korytsa Ioakeim (1779-1790), who in 1790 was already established at the then idiorrhythmic Simonopetra Monastery as an 'archimandrite', entrusted with the office of sacristan. In 1797 Ioakeim organised the 'abduction' of the wheat produced by Simonopetra's metochion in Kassandra and shortly afterwards he became involved in the illicit trafficking of relics belonging to the monastery. In a letter dated 21 May 1801 and stamped with the whole seal of the Holy Community, Ioakeim was described as being a 'trouble-maker' and unwelcome on Mount Athos. Subsequently, in September 1801, he took refuge in the Monastery of Vatopedi, where he played a dynamic role in solving the problem with the metochion at Ormylia, though his rivals put it about that he was 'unruly and disruptive' (1802).

Leake, who passed through Vatopedi in 1806, notes: 'One of the oldest residents, but who has no direction of affairs, is the Bishop of (Korytsa and) Moskópoli, whose fears of Alý Pashá drove him from that place 12 or 15 years ago.'

Ioakeim died in 1807, at Vatopedi.

ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΠΑΛΙΟΜΠΕΗΣ

Δρ Αρχαιολόγος ΥΠΠΟ / Εφορεία Εναλίων Αρχαιοτήτων

Περιηγητές του Αγίου Όρους κατά τον 17ο και 18ο αιώνα.

Ο περιορισμένος αριθμός των πρώιμων περιηγητών του 15ου και 16ου αιώνα που ασχολούνται ή επισκέπτονται προσωπικά το Άγιον Όρος αυξάνεται σημαντικά κατά τον 17ο, ενώ κατά τον 18ο αιώνα διαπιστώνεται ακόμη εντονότερο περιηγητικό ρεύμα προς το Άγιον Όρος. Σε αντίθεση με τις σύντομες περιγραφές των περιηγητών του 15ου και 16ου αιώνα εμφανίζονται κατά τον 17ο και κυρίως τον 18ο αιώνα αξιόλογα, εκτενέστερα περιηγητικά κείμενα με λεπτομερείς περιγραφές αλλά και προσωπικά βιώματα των περιηγητών. Οι περιηγητές, κυρίως αλλόθρησκοι Δυτικοευρωπαίοι αλλά και πολυάριθμοι ομόθρησκοι Ρώσοι, μας προσφέρουν ανεκτίμητες πληροφορίες σχετικά με το φυσικό και δομημένο περιβάλλον, την αρχιτεκτονική των μοναστηριακών συγκροτημάτων και μεμονωμένων κτιρίων (Καθολικό, Παρεκκλήσια, Βιβλιοθήκη, Σκευοφυλάκιο κ.ά.), τις εικόνες και τα Ιερά Κειμήλια, την ιστορία και την τέχνη του Αγίου Όρους, το τελετουργικό τυπικό, τον θρησκευτικό και καθημερινό βίο, την πληθυσμιακή κατάσταση και την οργανωτική δομή της Αθωνικής Πολιτείας.

Χαρακτηριστική είναι η διαφορετική προσέγγιση και οι προθέσεις των περιηγητών, οι οποίοι βιώνουν, σχολιάζουν και καταγράφουν τις εμπειρίες τους ανάλογα με τα προσωπικά τους ενδιαφέροντα και κίνητρα. Κίνητρο της επίσκεψης των Δυτικοευρωπαίων περιηγητών αποτελεί κυρίως η επιθυμία τους για τη γνωριμία και την κατανόηση του ορθόδοξου Χριστιανισμού, το καθαρά θρησκευτικό ενδιαφέρον. Σε ορισμένες περιπτώσεις ωστόσο δεν απουσιάζει και το επιστημονικό ενδιαφέρον, όπως για παράδειγμα για την έρευνα των καλλιτεχνικών θησαυρών ή του φυσικού περιβάλλοντος του Αγίου Όρους. Από τα σημαντικότερα ωστόσο κίνητρα για την πραγματοποίηση μιας περιοδείας στο Άγιον Όρος, όπως και γενικότερα στη Χριστιανική Ανατολή, ήταν - όπως και παλαιότερα - η επιθυμία αναζήτησης και προ πάντων απόκτησης ελληνικών χειρογράφων, με σκοπό τον εμπλουτισμό των βιβλιοθηκών όχι μόνο της Δύσης αλλά και της Ρωσίας (Pere Athanase και Arsenij Sukhanov).

Σημαντικότερη είναι και η συμβολή της ρωσικής περιηγητικής λογοτεχνίας στην αγιορειτική περιήγηση γενικότερα. Το Άγιον Όρος αποτέλεσε, μεταξύ των άλλων μεγάλων Προσκυνημάτων της Χριστιανικής Ανατολής, από νωρίς σημαντικό τόπο προσκυνήματος για τους Ρώσους. Ως το σημαντικότερο, μοναδικό στο είδος του περιηγητικό κείμενο θεωρείται αναμφίβολα η περιγραφή των Μονών του Αγίου Όρους του Ουκρανού προσκυνητή και μετέπειτα μοναχού Vasilij Grigorovich Barskij, η οποία συνοδεύεται και από ρεαλιστικές σχεδιαστικές αποδόσεις όλων σχεδόν των μοναστηριακών συγκροτημάτων.

STEPHANOS PALIOBEIS

Dr. of Archaeology, Ministry of Culture / Ephorate of Underwater Antiquities

Travellers on Mount Athos in the 18th and 19th centuries

The limited number of early travellers who concerned themselves with or paid personal visits to Mount Athos in the 15th and 16th centuries rose considerably in the 17th century, while during the 18th there was an even bigger wave of travellers to the Holy Mountain. Unlike the brief reports left by travellers in the 15th and 16th centuries, in the 17th, and above all the 18th, centuries notable, more extensive travel accounts were written, with detailed descriptions as well as records of the travellers' personal experiences. The travellers, most of whom were Western Europeans of other religious persuasions but who also included a large number of Orthodox Russians, provide us with invaluable information about the natural and built environment, the architecture of the monastic complexes and individual buildings (katholika, chapels, libraries, sacristies etc.), the icons and sacred relics, the history and art of the Holy Mountain, the monastic rites, the religious and daily life, the population status and the organisational structure of the Athonite state.

The accounts are characterised by the different approaches and intentions of the travellers, who live, record and comment upon their experiences in accordance with their personal interests and motives. The main motive Western European travellers had for visiting Athos was their desire to get to know and to understand the Orthodox Christian faith, that is to say, theirs was a purely religious interest. In some cases, however, there was also a scientific interest, such as that in investigating Athos's artistic treasures and natural environment. However, one of the most important motives for going on a tour of Mount Athos, and the Christian East in general was – as in previous periods – the desire to search for and, above all, acquire Greek manuscripts, in order to enrich the libraries not only of the West but also of Russia (Père Athanase and Arsenij Sukhanov).

Russian travel literature also made a very significant contribution to travel on Mount Athos in general. From early on Mount Athos, amongst the other great shrines of the Christian East, was an important place of pilgrimage for Russians. The most important travel account, and a unique example of the genre, is undoubtedly the description of the Athonite monasteries by the Ukrainian pilgrim and later monk Vasilij Grigorovich Barskij, which is accompanied by realistic drawings of almost all the monastic complexes.

ΨΗΦΙΔΕΣ ΑΘΩΝΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ (17^Ο_Σ-18^Ο_Σ ΑΙ.) Β΄

SNAPSHOTS FROM ATHONITE HISTORY (17TH-18TH CENT.) Β

ΠΑΤΑΠΙΟΣ ΜΟΝΑΧΟΣ ΚΑΥΣΟΚΑΛΥΒΙΤΗΣ

Δρ Θεολογίας – Βιβλιοθηκάριος Σκήτης Καυσοκαλυβίων

Ἡ ἀναγέννηση τοῦ ἀθωνικοῦ σκητιωτικοῦ μοναχισμοῦ κατά τόν 17ο καί 18ο αἰώνα

Οἱ ἱστορικές πηγές ἀναφέρονται στή λειτουργία Σκητῶν στό Ἅγιον Ὄρος ἤδη ἀπό τά μέσα τοῦ δέκατου τέταρτου αἰώνα. Στήν ἐξελικτική πορεία τοῦ ἀθωνικοῦ μοναχισμοῦ ὅμως, ἡ βαρύτητα τοῦ σκητιωτικοῦ τρόπου πραγματώσεως τοῦ μοναχικοῦ ιδεώδους ὑπῆρξε ἐξαιρετικά μειωμένη, σέ σχέση μέ ἐκείνη τῆς κοινοβιακῆς ζωῆς. Ἀντιστροφή τοῦ κλίματος, μέ τή δυναμική ἀναγέννηση τοῦ ἀθωνικοῦ σκητιωτικοῦ μοναχισμοῦ, παρουσιάστηκε κατά τόν δέκατο ἔβδομο καί κυρίως, κατά τόν δέκατο ὄγδοο αἰώνα.

Ἀρκετοί εἶναι οἱ παράγοντες, πού συνετέλεσαν στήν παραπάνω ἐξέλιξη καί στους ὁποίους γίνεται ἀναφορά κατά τήν παρούσα εἰσήγηση. Στό πλαίσιο αὐτό ὑπογραμμίζεται ἡ ἀντίταξη τοῦ σκητιωτικοῦ μοναχισμοῦ στόν ἰδιόρρυθμο μοναστηριακό βίο, πού ἐπικρατοῦσε στόν Ἄθωνα κατά τήν ἐξεταζόμενη περίοδο.

Ὡς γνωστόν, ἡ μετατροπή κατά τήν Ὄθωμανοκρατία τοῦ συνόλου σχεδόν τῶν μονῶν ἀπό κοινόβιες σέ ἰδιόρρυθμες στάθηκε ὡς μία ἀναπόφευκτη προσαρμογή στίς ἐπιταγές τῶν καιρῶν ἐκείνων, καθώς, λόγω τῆς ὑπέρογκης φορολογίας, τά οἰκονομικά τῶν μονῶν βρέθηκαν σέ οἰκτρή κατάσταση. Ἡ ἀναγέννηση τοῦ σκητιωτικοῦ μοναχισμοῦ ὡς θεσμοῦ ἀντικατοπτρίζει, κατά ἓνα τρόπο, τήν ἀντίδραση ἐκείνων τῶν μοναχῶν, πού θεώρησαν τήν ἰδιόρρυθμία ὡς μία παρεκτροπή καί ὡς ἔκπτωση ἀπό τήν γνήσια μοναχική ζωή καί οἱ ὁποῖοι, μέ τήν ἴδρυση τῶν σκητῶν, θέλησαν νά ἐπανέγρουν τήν αὐστηρότητα τῆς ζωῆς τῶν πρώτων ἀναχωρητῶν τοῦ Ἁγίου Ὄρους. Ἐτσι ὅσοι ἔφθαναν στόν Ἄθωνα μέ μοναχικές ἀναζητήσεις προτιμοῦσαν νά μονάσουν, εἴτε στά διάσπαρτα σ' ὅλο τό Ἅγιον Ὄρος κελλιά, εἴτε σέ ἡσυχαστήρια τῆς ἀθωνικῆς ἐρήμου, στό νότιο μέρος τῆς χερσονήσου. Ἀπό τά τέλη τοῦ δέκατου ἔβδομου, καί κυρίως κατά τόν δέκατο ὄγδοο αἰώνα, παρατηρεῖται μία τάση, ἐκεῖνοι οἱ νέοι κελλιῶτες πού ζοῦσαν πρῖν στά μοναστήρια νά συγκεντρωθοῦν καί νά δημιουργήσουν Σκήτες, ὅπου θά μπορούσαν νά συνδυάσουν τόσο τά ἡσυχαστικά ὅσο καί τά κοινοβιακά ιδεώδη.

Ἀναφορά γίνεται καί στήν ἐπίδραση στήν ἀνθηση τῶν Σκητῶν ἀπό τή νεοησυχαστική διδασκαλία τῶν ἱεροπρεπῶν Κολλυβάδων, ἀλλά καί σέ περιπτώσεις κατά τίς ὁποῖες ἡ ἀγιότητα καί ἡ ὑψηλή πνευματικότητα ὀσιακῶν μορφῶν στάθηκαν πόλος ἔλξεως πολλῶν μοναχῶν, πού ἀπετέλεσαν τόν πυρῆνα γιά τήν δημιουργία Σκητῶν.

Σημαντική επίσης μνεία γίνεται στις πρόνοιες τῶν κυρίαρχων Μονῶν κατά τή σύσταση τῶν Σκητῶν πού υπάγονταν σ' αὐτές, ὅπως αὐτό διαφαίνεται στά συστατήρια ἔγγραφα ἢ στούς ἐσωτερικούς κανονισμούς λειτουργίας τῶν Σκητῶν[^] κείμενα, τά περισσότερα, ὑψηλῆς πνευματικότητας, πού ἄν μή τί ἄλλο, ἀντικατοπτρίζουν τό κύρος τῶν συντακτῶν τους, οἱ ὁποῖοι ὑπῆρξαν σημαντικές ἐκκλησιαστικές ἀθωνικές προσωπικότητες. Στή συνάφεια αὐτή ὑπογραμμίζεται καί ἡ μέριμνα τοῦ πνευματικοῦ κέντρου τῆς Ὁρθοδοξίας γιά τήν εὐρυθμῆ λειτουργία τῶν Σκητῶν, καθόσον μάλιστα ὑπῆρξαν Οἰκου-μενικοί Πατριάρχες καί ἀνώτατοι κληρικοί, πού ἐφυσύχασαν σ' αὐτές.

Ἀναφορά ἐπίσης γίνεται στίς Σκῆτες ὡς τόπου πνευματικῆς προετοιμασίας τῶν περισσότερων ἀπό τούς Ἁγιορεῖτες Νεομάρτυρες ἀλλά καί ὡς φυτώρι-ου καλλιέργειας τῶν γραμμάτων καί τῶν τεχνῶν.

ELDER PATAPIOS KAFSOKALYVITIS

Dr. of Theology, Librarian of the Skete of Kafsokalyvia

The revival of Athonite sketic monasticism in the 17th and 18th centuries.

The historical sources refer to the operation of sketes on Mount Athos from as early as the mid-14th century. However, in the evolution of Athonite monasticism the sketic way of realising the monastic ideal played a far less important role than the cenobitic way. The situation was reversed when Athonite sketic monasticism experienced a dynamic revival in the seventeenth and especially the eighteenth century.

A considerable number of factors contributed to this development, and these are outlined in the present paper. The paper stresses how sketic monasticism was opposed to the idiorrhythmic way of life that prevailed on Athos during the period under examination.

As is well known, the conversion of almost all of the monasteries from cenobitic to idiorrhythmic rule during the Ottoman period was brought about by an inevitable need to adapt to the demands of the times since, owing to excessive taxation, the finances of the monasteries were in a woeful state. The revival of sketic monasticism as an institution reflects, in a way, the reaction of those monks who regarded idiorrhythmic rule as a deviation and decline from the true monastic life. These monks, by founding the sketes, sought to restore the strictness of the lives of the first anchorites on Mount Athos. Thus, all those who arrived on Athos seeking to lead a monastic life preferred to do so either in the kellia that were scattered all over the Holy Mountain or in hermitages in the Athonite desert, in the southern part of the peninsula. In the late seventeenth century, and particularly during the eighteenth century, there was a tendency for the young monks in the kellia who had previously lived in the monasteries to gather together and form sketes, where they could combine both their eremitical and cenobitic ideals.

The paper also mentions the way in which the sketes flourished as a result of the neo-Hesychastic teaching of the venerable Kollyvades, as well as cases in which the holiness and great spirituality of various saintly figures attracted large numbers of monks who came to form the nuclei for the creation of the sketes.

Important mention is also made of the provisions made for the sketes by their governing monasteries at the time of their foundation, as is evident in the foundation documents or in the sketes' internal regulations – most of which are highly spiritual texts which, at the very least, reflect the authority

of their authors, who were important Athonite ecclesiastical figures. In this connection emphasis is placed on the care taken by the spiritual centre of Orthodoxy to ensure the smooth operation of the sketes, as in fact a number of Ecumenical Patriarchs and high-ranking clerics retired to them.

The paper also mentions the role of the sketes as places in which most of the Athonite neo-martyrs received their spiritual training and as nurseries for the cultivation of the arts and letters.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΛΙΒΑΝΟΣ

Φιλολόγος – Συνεργάτης ΙΒΕ/ΕΙΕ

Από τη μνήμη στην ιστορικότητα: Το «Προσκυνητάριον» του Ιωάννου Κομνηνού και η διάδοση της αθωνικής πατριογραφίας τον 18ο αιώνα

Ήδη από τον 10ο αιώνα οι Αθωνίτες μοναχοί μοιράσθηκαν είτε χωριστά ως μονές είτε συνολικά ως κοινότητα μια συλλογική αντίληψη για το παρελθόν του τόπου τους που επιβίωσε για αιώνες ως προφορική παράδοση, η οποία καταγράφηκε, εξ όσων μπορούμε να γνωρίζουμε, τον 16ο αιώνα με τη μορφή σύντομων διηγήσεων. Στα τέλη του 17ου αιώνα, ωστόσο, ο Ιωάννης Κομνηνός, ένας ευσεβής ιατρός που αργότερα χειροτονήθηκε ιερέας και στη συνέχεια μητροπολίτης Δρύστρας με το όνομα Ιερόθεος, συλλέγοντας όλα τα διαθέσιμα ιστορικά στοιχεία από τις σωζόμενες παραδόσεις και τις ζωντανές μαρτυρίες των μοναχών, συνέγραψε, και το 1701 εξέδωσε το «Προσκυνητάριον του Ἁγίου Ὄρους του Ἄθωνος», το πρώτο του είδους για το Ἅγιο Ὄρος, το οποίο επανεκδόθηκε άλλες 5 φορές μέχρι και τον 19ο αιώνα. Το βιβλίο έτυχε μεγάλης διάδοσης σε σχεδόν όλο τον ανατολικό Χριστιανικό κόσμο, η οποία κορυφώνεται ήδη με τη δεύτερη έκδοσή του το 1745, και χάρη στην οποία καθίσταται κύριος φορέας γνώσης και αντίληψης του αθωνικού παρελθόντος εκτός αλλά και εντός Ἁγίου Ὄρους. Πυρήνας της αφήγησης είναι στις περισσότερες περιπτώσεις η αγιορειτική προφορική παράδοση και οι διηγήσεις, ωστόσο, ο συγγραφέας παρεμβαίνει με λεπτομέρειες και παρεκβάσεις που αποτελούν προϊόν της προσωπικής του εμπειρίας από τις επισκέψεις του και της – πολύ στοιχειώδους εν γένει – έρευνας διαθέσιμων πηγών. Σκοπός της ανακοίνωσης είναι να καταδειχθεί η σημασία του Προσκυνηταρίου στη διαμόρφωση μιας πιο ολοκληρωμένης αφήγησης του παρελθόντος του Ἁγίου Ὄρους τον 18ο αιώνα, που αν και γράφεται ως προσκυνηματικός οδηγός και όχι ως καθαρά ιστορικό πόνημα, εντούτοις σηματοδοτεί το πέρασμα από τον χώρο της μνήμης σε αυτόν της ιστορικότητας, ανοίγοντας, με τον τρόπο του, τον διάλογο και αργότερα την ιστορική έρευνα γύρω από την ιστορία του Ἁγίου Ὄρους.

NIKOLAOS LIVANOS

Associate of the Institute for Byzantine Research, National Hellenic Research Foundation

From memory to historicity: the ‘Proskynetarion’ of Ioannis Komnenos and the dissemination of Athonite patriography in the 18th century

Already in the 10th century the monks of Athos shared, either separately as monasteries or all together as a community, a collective perception of the past of the place they inhabited that survived for centuries as an oral tradition, a tradition which was, as far as we know, recorded in the 16th century in the form of brief narratives. In the late 17th century, however, Ioannis Komnenos, a pious doctor who was later ordained as a priest and subsequently consecrated as the Metropolitan of Drystra under the name of Hierotheos, by gathering together all the available historical evidence from the extant traditions and the living testimonies of the monks, wrote, and in 1701 published, the ‘Proskynetarion of the Holy Mountain of Athos’, the first of its kind about Athos, which went through another five editions by the 19th century. The book enjoyed a wide circulation throughout almost the whole of Eastern Christendom, which soon culminated in the second edition of 1745, and for this reason came to be established as the main source of knowledge and understanding of Athos’s past, both within and outside Athos. While most of the account is based on the Athonite oral tradition and individual narratives, the author intervenes with details and digressions drawn from his own personal experience based on the visits he had made and his – rather rudimentary, as a whole – research of the available sources. The paper aims to show the important role that the Proskynetarion played in forming a fuller account of the history of Mount Athos in the 18th century, and the way in which – despite the fact that it is written as a pilgrim’s guide and not as a purely historical work – it marks a transition from the sphere of memory to that of historicity, thus initiating, in its own way, the dialogue, and later the historical research, on the history of Mount Athos.

ΖΗΣΗΣ ΜΕΛΙΣΣΑΚΗΣ
 Κύριος Ερευνητής ΙΙΕ/ΕΙΕ

«Εἰς τοῦ Ἀρσενίου τὰς χεῖρας ...». Βιβλία της Μονής Ιβήρων που δεν ταξίδεψαν στη Ρωσία.

Ο 17ος αιώνας αποτέλεσε εποχή μεγάλων απωλειών για τις αγιορειτικές βιβλιοθήκες, εξαιτίας των δύο μαζικών μετατοπίσεων χειρογράφων που πραγματοποιήθηκαν στα μέσα του από τον καθολικό ιερέα Αθανάσιο Ρήτορα και από τον Ρώσο μοναχό Αρσένιο Σουχάνωφ. Ο Αρσένιος απέκτησε πεντακόσιους περίπου κώδικες για λογαριασμό του πατριάρχη Μόσχας και του τσάρου Αλεξίου, οι οποίοι θα χρησιμοποιούνταν για την αναθεώρηση των ρωσικών λειτουργικών βιβλίων. Όλα σχεδόν τα χειρόγραφα αυτά φυλάσσονται σήμερα στο Ιστορικό Μουσείο της Μόσχας και είναι εύκολα αναγνωρίσιμα κυρίως από το όνομα του Αρσενίου, σημειωμένο από τον ίδιο στην αρχή του καθενός. Ωστόσο καταλογογραφώντας τα τελευταία χρόνια τα παλαιά έντυπα της βιβλιοθήκης της Μονής Ιβήρων διαπιστώσαμε ότι ο Ρώσος μοναχός είχε προσθέσει το όνομά του και σε αρκετά από αυτά, σαφής ένδειξη ότι επιθυμούσε την απόκτησή τους.

Στην παρούσα ανακοίνωση εξετάζεται το περιεχόμενο των εντύπων αυτών, και μάλιστα σε σύγκριση με εκείνο των χειρογράφων που επέλεξε και μετέφερε ο Αρσένιος στη Ρωσία, ενώ αναζητώνται οι πιθανοί λόγοι που απέτρεψαν τη μετακίνησή τους. Τελικός στόχος είναι η καλύτερη κατανόηση των συνθηκών μέσα στις οποίες πραγματοποιήθηκε η αποστολή του.

ZISIS MELISSAKIS

Chief Researcher, Institute for Historical Research, National Hellenic Research Foundation

‘In Arsenios’ hands...’: Books of Iveron Monastery that never travelled to Russia.

The 17th century saw the monasteries of Mount Athos suffer great losses due to two mass transfers of manuscripts carried out in the middle of the century by the Catholic priest Athanase the Rhetor and the Russian monk Arsenij Sukhanov. Arsenij acquired approximately five hundred codices for the Patriarch of Moscow and Tsar Alexis, which were to be used for the revision of Russian liturgical books. Almost all of these manuscripts are to be found today in the Moscow History Museum and are easily recognisable, mainly by the existence of Arsenij’s name, which he himself noted down at the beginning of each one. Nevertheless, in our recent cataloguing of the old documents in the library of Iveron Monastery, we have discovered that the Russian monk had appended his name to a large number of these as well, a clear indication that he sought to acquire these too.

The present paper examines the contents of these documents, and in fact compares them with those of the manuscripts that Arsenij selected and removed to Russia, while it also investigates the reasons that may have prevented these documents from being removed as well. The ultimate aim of the paper is to achieve a better understanding of the circumstances in which Arsenij carried out his mission.

ΜΝΗΜΕΙΑ ΚΑΙ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΑ ΡΕΥΜΑΤΑ

MONUMENTS AND ARCHITECTURAL TRENDS

ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ ΘΕΟΧΑΡΙΔΗΣ

Αρχιτέκτων

Οι μνημειακές εσωτερικές όψεις του 17ου αιώνα στις πτέρυγες των αγιορειτικών μοναστηριακών συγκροτημάτων

Στο α' μισό του 17ου αιώνα παρατηρείται μια αλλαγή στις προτιμήσεις για τη διαμόρφωση των εσωτερικών (προς την αυλή) προσόψεων στις πτέρυγες των αγιορειτικών μοναστηριών.

Τα μνημεία που έχουμε στη διάθεσή μας δείχνουν την επικράτηση των πολύροφων, τοξωτών δοξάτων, με πλινθόκτιστα τόξα, που φέρουν πλούσιο κεραμοπλαστικό διάκοσμο στις ενδιάμεσες επιφάνειες. Στη διάρκεια του προηγούμενου αιώνα, τουλάχιστον, φαίνεται ότι επικρατούσαν οι προσόψεις με ξύλινα δοξάτα, τα οποία πολύ συχνά εφέροντο πάνω σε μια ισόγεια τοξοστοιχία.

Αυτή η αλλαγή των προτιμήσεων, που διαφαίνεται πως υπήρξε παναγιορειτικό φαινόμενο (παρόλη την οικονομική δυσπραγία της εποχής), ολοκληρώθηκε μέσα σε λίγες δεκαετίες και σφράγισε, επίσης, και τον επόμενο αιώνα, τον 18ο, δίνοντας έξοχα δείγματα έργων μετά το 1760, όταν είχε ήδη αρχίσει η ανάκαμψη στα οικονομικά των μοναστηριών.

Σ' αυτή την ανακοίνωση θα παρουσιάσουμε τη μετάβαση στο νέο είδος προσόψεων κατά τη διάρκεια του 17ου αιώνα και θα προτείνουμε πιθανούς λόγους για τους οποίους αυτή αναπτύχθηκε την συγκεκριμένη εποχή.

PLUTARCH THEOCHARIDES

Architect

The monumental 17th-century internal facades in the wings of the Athonite monastic complexes

In the first half of the 17th century a change occurred in the preferences regarding the style of construction of the internal (courtyard-facing) facades of the wings of Athonite monasteries.

The monuments we have at our disposal indicate the prevalence of multi-storeyed, arched doxata (galleries), with brick-built arches, that bear rich brick decoration in the intermediate surfaces. During the previous century, if not earlier, it appears that the most common type of façade was that with a wooden doxato, which very often rested on a ground-floor arcade.

This change of preference, which appears to have been an Athos-wide phenomenon (despite the economic recession of the time), took place within the space of a few decades and also left its mark on the following century, the 18th, leaving us with superb examples of works dating from after 1760, when the monasteries' finances had already begun to recover.

In this paper we will present the transition to the new kind of facades that took place during the 17th century and we will suggest possible reasons why this development took place at this particular time.

ΠΑΝΤΕΛΗΣ Γ. ΦΟΥΝΤΑΣ
Δρ Αρχιτέκτων Αρχαιολόγος

**Αξιολόγηση συντελεστών διαμόρφωσης του χώρου της λιτής κατά την
ύστερη μεταβυζαντινή περίοδο**

Η ανυπαρξία ειδικών μελετών, με κύριο μέλημα την εξιχνίαση των οικοδομικών φάσεων, για τα περισσότερα καθολικά του Άγιου Όρους, έχει προφανείς συνέπειες για την καιριότητα των εξακριβώσεων σε επιχειρούμενες διερευνήσεις γενικότερων ζητημάτων τυπολογίας και μορφολογίας.

Για την συζητούμενη περίοδο, ωστόσο, οι προσφερόμενες δυνατότητες εποπτείας επιτρέπουν τη διατύπωση ορισμένων παρατηρήσεων και διαπιστώσεων.

Και στις δύο προϋπάρχουσες γενικές κατηγορίες που επιβιώνουν, δηλαδή της δικιόνιας και τετρακιόνιας λιτής, εμφανίζονται αξιολογες καινοτομίες.

Η κυριότερη συνίσταται σε μια νέα συνθετική αντίληψη που διέπει τη διαμόρφωση της εξαμερούς ή εννεαμερούς θολωτής οροφής, δηλαδή την εγγραφή πλήρους τρικόγχου στο ορθογώνιο (παραλληλεπίπεδο) της ανωδομής. Η αντίληψη αυτή, ως συνειδητή επιλογή, «προδιαγράφεται» ήδη στο επίπεδο της κάτοψης με ορατά σημάδια την μερική ή πλήρη παραθεώρηση της μέχρι τότε κυρίαρχης οργανωτικής λογικής του κανάβου.

Επίσης, διαπιστώνεται ότι όταν υπάρχει τρούλος (ή “φουρνικό”) κατά τον διαμήκη άξονα του ναού, επιδιώκεται η δυνατότητα θέασης του κορυφαίου εικονογραφικού θέματος αυτού του θόλου, ακόμη και από τα απώτερα σημεία των αντίστοιχων διασταυρούμενων αξόνων.

Για πρώτη φορά γίνεται κατά τον 18ο αι. διεύρυνση του χώρου της λιτής με προσάρτηση των εκατέρωθεν παρεκκλησίων.

Μερικές νέες αναζητήσεις του 18ου αι. θα αποκρυσταλλωθούν οριστικά προς την κατεύθυνση μιας σαφέστατα σταυροειδούς, εγγεγραμμένης διάρθρωσης, σε κατοπινά αθωνικά καθολικά, του 19ου αιώνα.

PANTELIS G. FOUNDAS

Dr of Architecture, Archaeologist

Factors utilised in the formation of the lite during the late post-byzantine period

The fact that for most of the katholika on Mount Athos there are no special studies primarily focused on investigating the construction phases of the buildings concerned has obvious implications for the importance of the findings made in any attempted investigation of more general issues of typology and morphology.

For the period under discussion, however, the opportunities available to us to make on-the-spot surveys of the phenomenon, permit us to make a number of relevant observations and findings.

Both of the pre-existing general categories of lite that survived into this period – namely, the two-column and four-column types – display notable innovations.

The main innovation consists in a new synthetic approach to the formation of the hexapartite or novopartite vaulted roof, i.e. the setting of a complete triconch in the rectangular space (parallelepiped) of the superstructure. This approach, as a conscious choice, had already begun to manifest itself at the level of the ground-plan, and was most evident in the partial or complete disregard of the prevailing organisational logic of the architectural grid.

In addition, it may be observed that in cases where there was a dome (or ‘sail vault’) on the longitudinal axis of the church, an attempt was made to ensure that the highest iconographical theme in the dome could be seen even from the furthest points on the corresponding intersecting axes.

In the 18th century we see, for the first time, an exploration of the possibilities of the lite in connection with the side-chapels on either side.

Some of the new exploratory tendencies of the 18th century were to find concrete expression in a manifestly cross-in-square structure in later Athonite katholika constructed in the 19th century.

ΦΑΙΔΩΝ ΧΑΤΖΗΑΝΤΩΝΙΟΥ

Αρχιτέκτων – Αναστηλωτής

Ροκοκό στο Άγιον Όρος

Στα μέσα του 18ου αιώνα κάνει την εμφάνισή του και στο Άγιον Όρος ο διακοσμητικός συρμός του ροκοκό, του όψιμου μπαρόκ, ως επιρροή μάλλον και όχι με πιο καθαρή μορφή, κυρίως στην εσωτερική διακόσμηση των κτιρίων. Η έντονα παιγνιώδης διάθεση του καθαρού ροκοκό δεν εμπόδισε την εισαγωγή του, έστω και κάπως συγκρατημένα, σε αρκετά αγιορείτικα κτίρια, συμπεριλαμβανομένων κελλιωτικών ναών, και μάλιστα σε περιοχές με ισχυρή ασκητική παράδοση.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι στο Άγιον Όρος συναντούμε τόσο την λαϊκή έκφραση του ροκοκό όπως την γνωρίζουμε από τα αρχοντικά της Δυτικής Μακεδονίας, του Πηλίου και ευρύτερα της νότιας Βαλκανικής, όσο και μία λόγια απόδοση διακοσμητικών στοιχείων, που φαίνεται να έχει διαφορετικές καταβολές και να καλύπτει διαφορετικές ανάγκες από εκείνες των αστών εμπόρων της ίδιας εποχής.

Στην παρούσα ανακοίνωση θα παρουσιαστούν χαρακτηριστικά παραδείγματα διακόσμησης ναών (Καυσοκαλύβια, λαυριώτικα και βατοπεδινά κελιά) και άλλων αγιορείτικων κτιριακών συνόλων, αλλά και αντικείμενα της κινητής κληρονομιάς, που εντάσσονται σ' αυτή την κατηγορία διακόσμησης. Παράλληλα, θα γίνει μία προσπάθεια ανίχνευσης των παραγόντων που οδήγησαν στην αποδοχή του ροκοκό, αυτού του κεντροευρωπαϊκού διακοσμητικού συρμού, ως ευπρόσδεκτης καλλιτεχνικής έκφρασης στο Άγιον Όρος, δίπλα στις διάφορες σχολές και εκφάνσεις της κυρίαρχης βυζαντινής και μεταβυζαντινής τέχνης.

PHAIDON HADJANTONIOU

Architect – Restorer

Rococo on Mount Athos

In the mid-18th century, rococo, or late baroque made its appearance also on Mount Athos, more as an influence rather than in its purest form, mainly on the interior decoration of buildings. The intensely playful style of pure rococo did not prevent its introduction, albeit in somewhat restrained form, into numerous Athonite buildings, including churches of the kellia, and, indeed in areas with a strong ascetic tradition.

Of especial interest is the fact that on Mount Athos we find both a folk take on rococo as we can see in the mansions of Western Macedonia, Pelion and the southern Balkans in general, as well as a more scholarly expression of the decorative elements, which appear to have had different origins and covered needs different from those of the wealthy merchants of the time.

In this paper, characteristic examples of church decoration will be presented (from the kellia of Kafsokalivia, Lavra and Vatopedi) together with decoration of other Athonite building complexes as well as objects of its movable heritage which belong to this style. An attempt will also be made to trace the factors which led to the embracing of rococo, this central European decorative fashion, on Mount Athos, where it existed cheek by jowl with the various schools and expressions of the dominant Byzantine and post-Byzantine art.

ΣΤΑΥΡΟΣ ΜΑΜΑΛΟΥΚΟΣ

Επικ. Καθηγητής Μεσαιωνικής & Παραδοσιακής Αρχιτεκτονικής
Τμήμα Αρχιτεκτόνων Πανεπιστημίου Πατρών

Η αρχιτεκτονική της Αθωνιάδας Ακαδημίας στο πλαίσιο της αγιορειτικής αρχιτεκτονικής του 18ου αιώνα

Η Αθωνιάς Ακαδημία, εκπλήρωση οραματισμών και προσδοκιών δεκαετιών, για την δημιουργία στον ελληνικό κόσμο μίας πρότυπης, πρωτοποριακής ανώτατης σχολής, με νεωτερικό και ριζοσπαστικό για την εποχή πρόγραμμα σπουδών, ιδρύθηκε στο Άγιον Όρος το 1749 και λειτούργησε σε εγκαταστάσεις που δημιουργήθηκαν με φροντίδα της Μονής Βατοπεδίου σε παρακείμενο στο οικοδομικό της συγκρότημα λόφο. Λίγα χρόνια αργότερα, στο απόγειο της ακμής της, με σχολάρχη τον πολύ Ευγένιο Βούλγαρη, η Ακαδημία είχε περί τους διακόσιους μαθητές, αν και το οικοδομικό της συγκρότημα δεν είχε ολοκληρωθεί. Δυστυχώς, όμως, σύντομα ξεκίνησε η υποβάθμιση και παρακμή της σχολής που οδήγησε στην σταδιακή της διάλυση μερικές δεκαετίες αργότερα, παρά τις προσπάθειες που η Μονή Βατοπεδίου κατέβαλε για την επιβίωση ή και την αναβίωσή της.

Το οικοδομικό συγκρότημα της Αθωνιάδος Ακαδημίας άρχισε να κτίζεται λίγο πριν το 1750. Έχει δύο κύριες οικοδομικές φάσεις, από τις οποίες η δεύτερη και μεγαλύτερη, αν και προϊόν ενιαίας σύλληψης, υλοποιήθηκε σταδιακά μέχρι το 1785. Τα συγκρότημα έχει σε κάτοψη σχήμα ορθογωνίου παραλληλογράμμου διαστάσεων 40 X 70 μ. περίπου. Αποτελείται από τέσσερις πτέρυγες διατεταγμένες γύρω από μian ευρύχωρη αυλή. Στο κέντρο περίπου του δυτικού τμήματος της αυλής υψώνεται ο προϋφιστάμενος της Σχολής ναός του Προφήτου Ηλιού, ένας τυπικός αθωνικός ναϊσκος του τύπου των συνεπτυγμένων σταυροειδών με ατύμπανο τρούλο και μεταγενέστερο νάρθηκα. Κάθε πτέρυγα αποτελούνταν από μια σειρά δωματίων διατεταγμένων εν σειρά κατά μήκος ευρέως ανοικτού διαδρόμου. Η κύρια πύλη του συγκροτήματος βρίσκεται στην ανατολική πτέρυγα, ενώ μια δεύτερη πύλη υπάρχει στη δυτική πτέρυγα. Στα ανατολικά του συγκροτήματος βρίσκεται ο μήκος περίπου 140 μ. κτιστός υδραγωγός του υδραγωγείου της Σχολής. Το οικοδομικό συγκρότημα της Αθωνιάδος Ακαδημίας αποτελεί μοναδικό μνημείο της νεώτερης ιστορίας όχι μόνο του Αγίου Όρους αλλά και του Ελληνισμού γενικότερα. Η εξαιρετική από την άποψη της ιστορίας όχι μόνο της αγιορειτικής αλλά και της εν γένει νεώτερης ελληνικής αρχιτεκτονικής σημασία του κτηριακού συνόλου σχετίζεται με το μέγεθος και την ποιότητα του σχεδιασμού και της κατασκευής του, τα οποία το καθιστούν πολύτιμο για τη μελέτη τόσο της αθωνικής οικοδομίας του 18ου αιώνα, όσο και της αρχιτεκτονικής των ελάχιστων (αλλά και ελάχιστα γνωστών) σχολικών κτηρίων στον χώρο της Προεπαναστατικής Περιόδου.

STAVROS MAMALOUKOS

Asst. Professor of Medieval & Traditional Architecture,
Dept. of Architecture, University of Patras

**The architecture of the Athonite Academy in the context of
18th-century Athonite architecture.**

The Athonite Academy, the fulfilment of long-cherished hopes and dreams that a model, pioneering school of higher education with an innovative, radical curriculum might be established in the Greek world, was founded on Mount Athos in 1749 and operated in facilities provided by the Monastery of Vatopedi on a hill next to its monastic complex. A few years later, at the height of its success, under the direction of the renowned Evgenios Voulgaris, the Academy had about two hundred pupils, despite the fact that the building complex had not been completed. Unfortunately, however, the school soon began to lose its lustre and decline, a process that eventually led to its dissolution several decades later, despite the attempts made by Vatopedi Monastery to pre-serve and revive it.

The construction of the Academy's building complex was begun shortly before 1750. It had two main construction phases, the second and largest of which, though the result of a unified conception, was carried out in stages up until the year 1785. In plan, the complex takes the form of a rectangular parallelogram measuring approx. 70 m. long x 40 m. wide. It consists of four wings arranged around a spacious courtyard. Roughly in the middle of the western section of the courtyard stands the chapel of the Prophet Elijah, which predates the school – a typical Athonite chapel of the compressed cross-in-square type with a drumless dome and a narthex of later date. Each wing consisted of a series of rooms arranged along a wide corridor. The main entrance to the complex lies in the east wing, while there is also a second entrance in the west wing. To the east of the complex stands the 140 metre-long aqueduct that forms part of the School's water supply. The building complex of the Athonite Academy constitutes a unique monument in the modern history of both Mount Athos and the Greek world in general. The exceptional importance of the complex, in terms of the history of both Athonite and, more generally, modern Greek architecture, has to do with both the size and the quality of its design and construction, which make it an invaluable source for the study of both building construction on Athos in the 18th century and also the architecture of the few (and also little-known) school buildings dating from the Pre-Revolutionary Period.

ΜΙΛΤΙΑΔΗΣ Δ. ΠΟΛΥΒΙΟΥ

Δρ Αρχιτέκτων

Σχετικά με το ναοδομικό καθεστώς στο Άγιον Όρος κατά την προεπαναστατική εκατονταετία.

Όπως είναι γνωστό, η εκατονταετία πριν την επανάσταση του '21 ήταν περίοδος έντονης ναοδομικής δραστηριότητας σε ολόκληρο τον ελλαδικό χώρο, όπως και στο Άγιον Όρος, όπου η εν λόγω δραστηριότητα υπήρξε ιδιαίτερα έντονη. Στη συγκεκριμένη εργασία γίνεται προσπάθεια, με βάση τα πλαίσια της οθωμανικής νομοθεσίας για την ναοδομία των μη μουσουλμάνων, να εκτεθούν τα στοιχεία που αναδεικνύουν το φαινόμενο, και να εξεταστούν οι δυνατότητες ερμηνείας του, εάν δηλαδή αυτό μπορεί να οφείλεται σε κάποια απόφαση της κεντρικής διοίκησης (επίσημη ή ανεπίσημη και σιωπηρή) που να εξαιρούσε την αθωνική χερσόνησο από τις σχετικές περιοριστικές διατάξεις, ή να είναι απλώς αποτέλεσμα της υποτυπώδους παρουσίας κρατικών αρχών στον τόπο.

MILTIADIS D. POLYVIΟΥ

Dr of Architecture

The regulations governing church-building on Athos in the century before the Greek Revolution.

As is well known, the century preceding the Revolution of 1821 saw an intensive period of church-building both in mainland Greece as a whole and on Mount Athos, where church-building activity was particularly intense. The present paper attempts, on the basis of the Ottoman legislation regarding construction of non-Muslim places of worship, to explore the factors behind this phenomenon and examine its possible interpretations, such as the possibility that it was due to a particular decision (either official, unofficial or tacit) by the central administration that exempted the Athonite peninsula from the relevant restrictive provisions, or the possibility that it was merely due to the meagre presence of the state authorities in the areas concerned.

ΜΙΚΡΟΤΕΧΝΙΑ: ΔΩΡΗΤΕΣ ΚΑΙ ΔΗΜΙΟΥΡΓΟΙ

MINIATURE ART: BENEFACTORS AND CREATORS

ΠΑΣΧΑΛΗΣ ΑΝΔΡΟΥΔΗΣ

Λέκτορας Βυζαντινής Αρχαιολογίας και Τέχνης,
Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας ΑΠΘ

ΜΙΝΑ ΜΩΡΑΪΤΟΥ

Επιμελήτρια του Μουσείου Μπενάκη

**Κεραμικά Ιζνίκ με ελληνικές επιγραφές του 17ου αιώνα
σε αγιορείτικες μονές**

Τα Οθωμανικά κεραμικά Ιζνίκ αποτελούν ένα από τα σημαντικά επιτεύγματα της ισλαμικής κεραμικής. Η παραγωγή αρχίζει τον 15ο αιώνα, στα τέλη της εποχής του σουλτάνου Μωάμεθ Β' και ακμάζει κατά τη διάρκεια του 16ου αιώνα. Τα κεραμικά αγγεία και πλακίδια προορίζονταν αποκλειστικά για την οθωμανική αυλή και κοσμούν μέχρι σήμερα τα παλάτια και τα τζαμιά της Κωνσταντινούπολης. Από τα τέλη του αιώνα οι αγγειοπλάστες στρέφονται προς άλλες αγορές για να διαθέσουν τα προϊόντα τους. Σε αυτή την εποχή ανήκει μια ομάδα από ενεπίγραφα κεραμικά πιάτα και πλακίδια τα οποία χρονολογούνται στο δεύτερο μισό του 17ου αιώνα. Τα περισσότερα δείγματα είναι πιάτα που κοσμούνται στο χείλος με ελληνικές επιγραφές. Πολλά από αυτά έχουν θρησκευτικό περιεχόμενο, τόσο στην εικονογραφία όσο και στο κείμενο ενώ άλλα αναφέρουν ονόματα αφιερωτών. Η πλειοψηφία των αγγείων βρίσκεται σε συλλογές μουσείων και λιγότερα σε ιδιωτικά χέρια, ενώ ορισμένα βρίσκονται σε εκκλησίες και στα μοναστήρια του Αγίου Όρους.

Σε αρκετά μοναστήρια, όπως για παράδειγμα στην μονή Ιβήρων, Παντοκράτορος, Μεγίστης Λαύρας, υπάρχει μεγάλος αριθμός εντοιχισμένων αγγείων ως διακοσμητικά στοιχεία προερχόμενα από διάφορα εργαστήρια (Ιζνίκ, Κουτάχεια, Ισπανο-αραβικά ή Ιταλικά και άλλα). Το θέμα της ομιλίας αφορά τα κεραμικά Ιζνίκ με ελληνικές επιγραφές που βρίσκονται σήμερα στις αγιορείτικες μονές ή που συνδέονται με παραγγελίες που πραγματοποιήθηκαν τον 17ο αιώνα.

PASCHALIS ANDROUDIS

Lecturer in Byzantine Archaeology & Art School of History & Archaeology,
Aristotle Univ. of Thessaloniki

MINA MORAITOU

Curator, Benaki Museum

**17th-century Iznik pottery with Greek inscriptions in
Athonite monasteries**

Ottoman Iznik pottery was one of the great achievements of Islamic pottery. Production began in the 15th century, towards the end of the reign of Sultan Mehmed II, and reached its peak in the 16th century. The ceramic vases and tiles were destined exclusively for the Ottoman court and still adorn the palaces and mosques of Istanbul to this day. From the late 16th century onwards the potters turned to other markets in order to sell their products. To this period belongs a group of inscribed ceramic plates and tiles that date from the second half of the 17th century. Most of the items in this group consist of plates adorned with Greek inscriptions on the rim. Many of these are of a religious character, in terms of both the iconography and the texts of the inscriptions, while others mention the names of dedicants. The majority of the vases are to be found in museum collections, while a smaller number are in private hands and others in churches and the monasteries of Mount Athos.

In quite a few of the monasteries, such as the monasteries of Iveron, Pantokrator and the Great Lavra, a large number of vases exist from a variety of workshops (Iznik, Kutahya, Hispano-Arabic, Italian and others) which have been set in walls as decorative features. This paper focuses on the Iznik pottery with Greek inscriptions that now exist in the monasteries of Athos, or that are connected with orders placed during the course of the 17th century.

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΔΙΑΚΟΣ

Δρ Αρχαιολόγος Εφορείας Αρχαιοτήτων Χαλκιδικής και Αγίου Όρους

Η τέχνη στο Άγιον Όρος κατά τον 17ο και 18ο αι.: παραγγελιοδότες και δημιουργοί

Η καλλιτεχνική παραγωγή στο Άγιον Όρος κατά τον 17ο και 18ο αι. παρακολουθεί τα ιστορικά συμφραζόμενα και τα οικονομικά δεδομένα στην αθωνική χερσόνησο και κατ' επέκταση τη σύγχρονη κοινωνική, οικονομική και πολιτισμική πραγματικότητα στον τουρκοκρατούμενο ελλαδικό χώρο.

Στο πλαίσιο αυτό και με οδηγό επιλεγμένα ενεπίγραφα έργα τέχνης από διάφορες μονές (κυρίως γλυπτά, ξυλόγλυπτα, αντικείμενα μικροτεχνίας, κεντητά κ.ά.) θα σκιαγραφήσω την ταυτότητα των παραγγελιοδοτών και των δημιουργών τους. Το γούστο και το καλλιτεχνικό αισθητήριο των πρώτων, καθώς και η δεινότητα και οι καλλιτεχνικές προσλαμβάνουσες των δεύτερων, καθορίζουν και εν τέλει διαμορφώνουν το αισθητικό αποτέλεσμα σε κάθε περίπτωση.

DIMITRIS LIAKOS

Dr. of Archaeology, Ephorate of Antiquities of Chalkidiki and Mount Athos

Art on Mount Athos in the 17th and 18th centuries: patrons and creators.

Artistic production on Mount Athos in the 17th and 18th centuries developed in accordance with the historical context and the economic situation on the Athonite peninsula and, by extension, the current social, economic and cultural reality prevailing in Turkish-occupied mainland Greece.

Taking this historical framework, and focusing on a selection of signed works of art from a variety of different monasteries (mainly sculptures, wood carvings, works of miniature art, embroideries etc.), I will attempt to provide a broad outline of the identities of the patrons and creators of these art works. The artistic taste and sense of the former, together with the skill and artistic perceptions of the latter, determine and ultimately define the aesthetic result in each case.

ΆΝΝΑ ΜΠΑΛΛΙΑΝ

Δρ / Μουσείο Μπενάκη

Οθωμανική και ευρωπαϊκή τέχνη στην εκκλησιαστική αργυροχοΐα: το παράδειγμα του Αγίου Όρους

Παρόλο που το υλικό των θησαυροφυλακίων και σκευοφυλακίων του Αγίου Όρους απέχει πολύ από το να έχει δημοσιευθεί και διερευνηθεί σε βάθος, μερικές προκαταρκτικές σκέψεις μπορούν να στοιχειοθετηθούν και να τεθούν κάποια ερωτήματα όσον αφορά τον χαρακτήρα της αργυροχοΐας τον 17ο και 18ο αιώνα. Σε γενικές γραμμές η αγιορείτικη αργυροχοΐα δεν διαφέρει από την αργυροχοΐα άλλων μεγάλων μοναστικών κέντρων στο βαθμό που οι χορηγοί και το ύφος της χορηγούμενης τέχνης παραμένουν κοινά, με παρανομαστή την οθωμανική πρωτεύουσα και την τέχνη της.

Τον 17ο αιώνα οι συνέχειες με την προηγούμενη περίοδο είναι σαφείς. Στα χορηγικά σχήματα που άνθισαν τον 16ο αιώνα, όπως οι ηγεμόνες της Μολδοβλαχίας και η οθωμανική ελίτ, οι χριστιανοί δηλαδή αξιωματούχοι στην υπηρεσία του κράτους και οι ανώτατοι ιεράρχες προστίθεται τώρα και ικανός αριθμός μοναχών, ιερομονάχων και κυρίως προηγούμενων, ενώ από το 18ο αιώνα και μετά εμφανίζονται οι συλλογικές χορηγίες των συντεχνιακών και κοινοτικών οργάνων. Είναι μια κοινωνική διεύρυνση που αντίστοιχη της παρακολουθούμε στην μουσουλμανική τέχνη της πρωτεύουσας, όταν ατονεί το μονοπώλιο της αυλικής τέχνης και των σουλτανικών χορηγιών και αναδεικνύονται χορηγοί από την στρατιωτική και διοικητική ιεραρχία καθώς και από τις τάξεις των μαστόρων τεχνιτών (ουστάδων).

Αντίστοιχες διαφοροποιήσεις υπάρχουν και στην ποιότητα και το ύφος της χορηγούμενης τέχνης. Μια ομάδα σταυρών ευλογίας με πολύτιμο κωνσταντινουπολίτικο δέσιμο είναι τυπικό παράδειγμα οθωμανικής τέχνης του 17ου αιώνα, η οποία έχει τα χαρακτηριστικά αυτοκρατορικής τέχνης με υψηλή ποιότητα, ομοιογενή αισθητική και ακτινοβολία εντός και εκτός των συνόρων του κράτους. Τα τεχνικά και υφολογικά χαρακτηριστικά της ομάδας αυτής των έργων είναι το σμάλτο σε διάφορες τεχνικές και το άνθινο μπαρόκ που μας εισάγουν στην εγκόλπωση και το μετασχηματισμό της ευρωπαϊκής τέχνης από την αργυροχοΐα της πρωτεύουσας. Το φαινόμενο αξίζει ιδιαίτερης προσοχής διότι οι ευρωπαϊκές επιδράσεις στην οθωμανική αυτοκρατορία, σύμφωνα με το κλασικό σχήμα ερμηνείας, ταυτίζονται με την παρακμή και τη διάδοση του μπαρόκ στην αρχιτεκτονική και ζωγραφική που παρατηρείται από τα μέσα 18ο αιώνα.

Τον 18ο αιώνα οι χορηγίες από την πρωτεύουσα φαίνεται ότι ατονούν, αντίθετα παίζουν όλο και μεγαλύτερο ρόλο οι συλλογικές δωρεές και τα τοπικά εργαστήρια αργυροχοΐας. Η παραγωγή αυξάνεται, το επίπεδο ωστόσο δεν είναι ποιοτικά συγκρίσιμο με τα έργα 17ου αιώνα. Τυπικό παράδειγμα μια ομάδα κιβωτίων και άλλων έργων που κατασκευάζονταν κυρίως από ελληνο-βλαχικές κομπανίες χρυσοχόων που περιόδευαν την Βαλκανική και ήταν φορείς ενός ομοιόμορφου σχηματικού ύφους με έμφαση στο κεντροευρωπαϊκό μπαρόκ και χρονική διάρκεια εφαρμογής μέχρι και τον 19ο αιώνα.

ANNA BALIAN

Dr., Benaki Museum

Ottoman and European art in ecclesiastical silverwork: the example of Mount Athos

Although the material in the treasuries and sacristies of Mount Athos is a long way from being published and studied in depth, a few preliminary thoughts can be expressed, and a few questions posed, about the nature of silverwork in the 17th and 18th centuries. Broadly speaking, Athonite silverwork is no different from the silverwork of other large monastic centres inasmuch as the patrons and the style of art commissioned by them remain the same, both of these being centred on the Ottoman capital and its art.

In the 17th century the continuities with the previous period are clear. In addition to the patronage groups that flourished in the 16th century, such as the princes of Moldowallachia and the Ottoman elite, that is to say, the Christian officials in the service of the state and high-ranking prelates, there are now also a considerable number of monks, hieromonks and, above all, prohegumens, while from the 18th century onwards the collective patronages of guilds and communal bodies make their appearance. This represents a social expansion of the patronage system, whose equivalent can be observed in the Moslem art of the capital, when the monopoly held by the art of the Ottoman Court and the Sultan's patronage lost its grip and patrons from the military and administrative hierarchy came to the fore, as well as sponsors from the ranks of the master-craftsmen (ustas).

Similar variations can be found in the quality and the style of the commissioned art works. A group of benediction crosses with precious Constantinopolitan mounts represent a typical example of 17th-century Ottoman art, which bears the characteristics of Imperial art, with its high quality, uniform aesthetic and local and foreign appeal. The technical and stylistic characteristics of this group of art works consist in the enamel, worked in a variety of different techniques, and the floral baroque, which raise the question of the espousal and transformation of European art by the silversmiths of the capital. This phenomenon deserves special attention because the European influences on the Ottoman Empire, according to the classic interpretation, are identified with the Empire's decline and the spread of the baroque in architecture and painting that is evident from the mid-18th century onwards.

In the 18th century, the number of commissions from patrons in the capital appears to decline, while collective donations and local silversmith's workshops play an increasingly greater role. Production increases, though the standard of workmanship does not compare to that of 17th-century works. A typical example is a group of caskets and other works of art that were made mainly by Greek-Vlach companies of goldsmiths that travelled around the Balkans and were the bearers of a uniform, schematic style with an emphasis on the Central European baroque, a style that was implemented up until the 19th century.

ΖΩΓΡΑΦΙΚΗ: ΠΑΡΑΔΟΣΗ ΚΑΙ ΝΕΩΤΕΡΙΚΟΤΗΤΑ Α΄

PAINTING: TRADITION AND MODERNITY A

ΕΥΘΥΜΙΟΣ Ν. ΤΣΙΓΑΡΙΔΑΣ

Ομότιμος Καθηγητής ΑΠΘ

Η ζωγραφική – τοιχογραφίες και φορητές εικόνες – στο Άγιον Όρος κατά τον 17ο και 18ο αιώνα. Καλλιτεχνικά ρεύματα, επώνυμοι ζωγράφοι, εργαστήρια.

Κατά τον 17ο αιώνα η παραγωγή έργων μνημειακής ζωγραφικής δεν παρουσιάζει την έκταση που είχε τον προηγούμενο αιώνα, γεγονός που οφείλεται πρωτίστως στην οικονομική κάμψη των μονών. Απουσιάζουν, επίσης, την περίοδο αυτή ζωγράφοι υψηλού επιπέδου, όπως τον 16ο αιώνα με την καταλυτική παρουσία και την καλλιτεχνική δραστηριότητα στο Άγιον Όρος του κρητικού ζωγράφου Θεοφάνη, που σφράγισε με την ποιότητα της τέχνης του την μεταβυζαντινή ζωγραφική.

Την περίοδο αυτή η παραγωγή έργων μνημειακής ζωγραφικής οφείλεται στην δραστηριότητα ζωγράφων, επωνύμων και μη, που είναι κατά κανόνα Αγιορείτες μοναχοί, οι περισσότεροι των οποίων συνεχίζουν κατά τον 17ο αιώνα εικονογραφικούς τύπους και καλλιτεχνικούς τρόπους της κρητικής σχολής, χωρίς όμως δημιουργική πνοή.

Οι ζωγράφοι της περιόδου αυτής διακοσμούν Τράπεζες και, κυρίως, ευκτήριους οίκους μικρών διαστάσεων, όπως παρεκκλήσια και φιάλες, αλλά όχι καθολικά μονών, τα περισσότερα των οποίων είχαν διακοσμηθεί τον προηγούμενο αιώνα από τους ζωγράφους της κρητικής σχολής, τον Θεοφάνη και τον Ζώρζη.

Τον 17ου αιώνα δεσπόζει στο Άγιον Όρος η καλλιτεχνική δραστηριότητα των ζωγράφων Δανιήλ, Μερκουρίου, μοναχών, Γ. Μητροφάνοβιτς και Δανιήλ ιερομονάχου. Στο τέλος του αιώνα εμφανίζεται ο ιερομόναχος Δαμασκηνός, ζωγράφος από τα Ιωάννινα, του οποίου η καλλιτεχνική παρουσία είναι έντονη κυρίως το πρώτο τέταρτο του 18ου αιώνα και ο οποίος είναι φορέας στο Άγιον Όρος της καλλιτεχνικής παράδοσης της βορειοδυτικής Ελλάδος.

Τον 18ο αιώνα παρατηρείται η εκτέλεση εκτεταμένων εικονογραφικών προγραμμάτων σε καθολικά, κυριακούς ναούς, Τράπεζες και παρεκκλήσια. Η ιδιαίτερα σημαντική σε έκταση καλλιτεχνική παραγωγή που εμφανίζεται την περίοδο αυτή, οφείλεται στην γενικότερη ακμή του ελληνισμού, οικονομική και πνευματική, μετά την συνθήκη του Κάρλοβιτς (1699) και του Πασαραβιτς (1781) με συνέπεια την οικονομική ανάκαμψη των μονών του Αγίου Όρους. Οι ευνοϊκότερες οικονομικές συνθήκες που δημιουργούνται κατά τον 18ο αιώνα για τους χριστιανούς υπηκόους της Οθωμανικής αυτοκρατορίας αποτυπώνεται, επίσης, στο Άγιον Όρος με την εξωστρέφεια

των μονών για την συγκέντρωση χρημάτων μέσω του θεσμού των ζητειών στις παραδουνάβιες ηγεμονίες και στη Ρωσία και την παρουσία δραστήριων μοναχών, οι οποίοι σε πολλές περιπτώσεις είναι και οι χορηγοί στην διακόσμηση με τοιχογραφίες των ναών.

Κατά το πρώτο μισό του 18ου αιώνα διακρίνονται στο Άγιον Όρος δύο καλλιτεχνικές τάσεις. Η μία, λογιότερη, εκφράζεται με το κίνημα αναβίωσης εικονογραφικών τύπων και καλλιτεχνικών τρόπων της ζωγραφικής του Πανσέληνου στον ναό του Πρωτάτου. Κύριοι εκφραστές αυτής της ακαδημαϊκής καλλιτεχνικής τάσης στο Άγιον Όρος είναι ο μοναχός Διονύσιος από τον Φουρνά των Αγράφων, ο Δαβίδ από την Σελινίτσα της Αλβανίας και ο Κοσμάς από την Λήμνο, οι οποίοι με το έργο τους σφράγισαν καθοριστικά το ύφος της καλλιτεχνικής παραγωγής στο Άγιον Όρος κατά τον 18ο αιώνα. Την ίδια περίοδο την καλλιτεχνική παράδοση της ΒΔ Ελλάδος εκφράζει με το έργο του στο Άγιον Όρος ο ζωγράφος, ιερομόναχος, Δαμασκηνός από τα Ιωάννινα, στο οποίο ενσωματώνει σταδιακά στοιχεία από την παράδοση της κρητικής σχολής και σε περιορισμένο βαθμό από το καλλιτεχνικό κίνημα επιστροφής στην ζωγραφική του Πανσέληνου, χωρίς όμως να αλλοιώνεται το προσωπικό του ύφος.

Από την Ήπειρο και την Δυτική Μακεδονία κατάγονται, επίσης, και άλλοι ζωγράφοι, που δραστηριοποιούνται στο Άγιον Όρος κατά το δεύτερο μισό του 18ου αιώνα. Ειδικότερα, οι ζωγράφοι ιερομόναχοι Σεραφείμ, Κοσμάς και Ιωαννίκιος από τα Ιωάννινα ιστορούν το 1749 την Τράπεζα της μονής Παντοκράτορος, ενώ οι ζωγράφοι, ιερομόναχος Γαβριήλ και Γρηγόριος, που διακοσμούν το 1779 το καθολικό της μονής Γρηγορίου, κατάγονται από την πόλη της Καστοριάς.

Ωστόσο, στο δεύτερο μισό του 18ου αιώνα δεσπόζει στο Άγιον Όρος το σημαντικό σε έκταση έργο των αδελφών ζωγράφων από την Καρυτσα, Κωνσταντίνου και Αθανασίου, που δραστηριοποιούνται από το 1752 έως το 1783. Η ζωγραφική τους εντάσσεται σε μία συντηρητική, λόγια τάση εμπλουτισμένη με στοιχεία από την δυτική τέχνη και την λαϊκή καλλιτεχνική παράδοση.

Από τα τέλη του 18ου αιώνα μέχρι τις τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα κυριαρχεί στο Άγιον Όρος, με κέντρο τις Καρυές, η καλλιτεχνική δραστηριότητα δύο εργαστηρίων ζωγράφων μοναχών από την Γαλάτισσα Χαλκιδικής και το Καρπενήσι της Ευρυτανίας. Τα εργαστήρια αυτά, με επικεφαλής τον Μακάριο τον Α΄ και Νικηφόρο τον Α΄ αντίστοιχα, διαμορφώνουν βαθμιαία ένα διακριτό καλλιτεχνικό ύφος, με απήχηση της τέχνης του κατά τον 19ο αιώνα στον ευρύτερο βαλκανικό χώρο.

Οι φορητές εικόνες του 17ου και του 18ου αιώνα, που σώζονται στις μονές του Αγίου Όρους και τα εξαρτήματά τους, είναι πολυάριθμες. Ωστόσο, εάν εξαιρέσουμε την δημοσίευση ενός περιορισμένου αριθμού εικόνων της περιόδου, που δημοσιεύθηκαν σε καταλόγους εικόνων μονών του Αγίου Όρους ή σε μεμονωμένα άρθρα, το υλικό στο μεγαλύτερο του μέρος παραμένει άγνωστο και δυστυχώς, απρόσιτο στο επιστημονικό κοινό. Έτσι, προς το παρόν δεν έχουμε την δυνατότητα να συγκροτήσουμε μία συνολική, συνθετική εικόνα της καλλιτεχνικής παραγωγής στο Άγιον Όρος την περίοδο αυτή, των καλλιτεχνικών τάσεων που αντιπροσωπεύουν και συνακόλουθα των εργαστηρίων, των επωνύμων ή μη ζωγράφων που εργάστηκαν στη φιλοτέχνηση των εικόνων, της προέλευσης ορισμένων εξ αυτών από άλλα κέντρα παραγωγής κ.ά. Στην εισήγησή μου θα επιχειρήσω να σκιαγραφήσω τα συμπεράσματα των σχετικών δημοσιεύσεων και προσωπικών ερευνών για τις εικόνες του Αγίου Όρους κατά τον 17ο και 18ο αιώνα.

ΕΥΘΥΜΙΟΣ Ν. ΤΣΙΓΑΡΙΔΑΣ

Professor Emeritus, Aristotle University of Thessaloniki

Painting - frescoes and portable icons - on Mount Athos in the 17th and 18th centuries. Artistic currents, celebrated painters, workshops.

In the 17th century the production of monumental paintings was not as extensive as it had been in the previous century, a fact that is due mainly to the economic decline suffered by the monasteries. This period was also marked by the absence of high-quality painters, in contrast with the 16th century, which had seen the influential presence and artistic activity on Mount Athos of the Cretan painter Theophanes, whose superb art had left its stamp on post-Byzantine painting.

During this period the production of monumental paintings rested on the activity of a number of well-known and anonymous painters who were mainly Athonite monks, most of whom in the 17th century continued to apply iconographic types and artistic techniques of the Cretan School, though without creative inspiration.

The painters of this period decorated refectories and, most of all, small places of worship, such as side chapels and phiales, though not monastic katholika, most of which had been decorated in the previous century by the painters of the Cretan School Theophanes and Tzortzis.

The 17th century on Mount Athos was chiefly marked by the artistic activity of the monks Daniel and Merkourios, G. Mitrofanovic, and the hieromonk Daniel. At the end of the 17th century appeared the hieromonk Damaskinos, a painter from Ioannina, who was especially prominent in the first quarter of the 18th century, bringing with him the artistic tradition of north-western Greece.

The 18th century saw the execution of extensive iconographic programmes in katholika, the main churches (kyriaka) of sketes, refectories and side chapels. The particularly extensive artistic output that occurred at this time stems from the economic and cultural prosperity that arose in the Greek world at large following the Treaties of Karlowitz (1699) and Passarowitz (1718), which led to an economic recovery in the monasteries of Mount Athos. The more favourable economic conditions that were created in the 18th century for the Christian subjects of the Ottoman Empire also made themselves felt on Mount Athos, with the monasteries turning their attention outwards to the Danubian principalities and Russia in order to raise funds through the institution of the ziteia, and the presence of dynamic monks, many of whom sponsored the decoration of churches with frescoes.

In the first half of the 18th century two artistic tendencies may be discerned on Mount Athos. One of them, of a more learned character, is expressed in the movement to revive iconographic types and artistic techniques characteristic of the painting of Panselinos in the Church of the Protaton. The chief exponents of this academic artistic tendency on Athos are the monk Dionysios from Fournia in the Agrapha, David from Selenitsa in Albania and Kosmas of Lemnos, whose work left a decisive mark on the style of artistic production on Mount Athos in the 18th century.

During the same period the artistic tradition of north-western Greece is expressed in the work executed on Athos by the painter hieromonk Damaskinos from Ioannina, which gradually incorporated elements from the tradition of the Cretan School and also, to a limited extent, elements from the movement reviving the painting of Panselinos, though without altering his own personal style.

From Epirus, as well as Western Macedonia, also came a number of other painters who were active on Mount Athos in the second half of the 18th century. To be more precise, the painters Seraphim, Kosmas and Ioannikios, all hieromonks, from Ioannina painted the refectory of Pantokrator Monastery in 1749, while the painters hieromonk Gabriel and Gregorios, who decorated the katholikon of Gregoriou Monastery in 1779, came from the town of Kastoria.

In the second half of the 18th century, however, the most outstanding work on Mount Athos was the extensive work of the painter brothers Constantine and Athanasios from Karytsa, who were active between 1752 and 1783. Their painting belongs to a conservative, learned tendency enriched with elements of Western art and the popular artistic tradition.

Between the late 18th century and the last few decades of the 19th century the most prominent feature of Athonite painting was the artistic activity of two workshops of painter-monks based in Karyes, one from Galatista in Chalkidiki and the other from Karpenisi in Evrytania. These workshops, led by Makarios I and Nikephoros I respectively, gradually created a distinct artistic style, whose influence made itself felt in the broader Balkan region during the course of the 19th century.

The portable icons from the 17th and 18th centuries that survive in the monasteries of Mount Athos and their dependencies are numerous. Nevertheless, if we exclude the publication of a limited number of icons in catalogues of icons from the monasteries of Athos or in individual articles, most of the material remains unknown and, unfortunately, inaccessible to the scientific public. Thus, at the moment it is not possible to form an overall, synthet-

ic picture of the artistic output on Mount Athos during this period, nor of the artistic tendencies that it represents, nor, consequently, of the workshops and the well-known and not so well-known painters that laboured to produce the icons, or whether some of these painters came from other centres of production, etc. In this paper I will attempt to provide an outline of the conclusions reached in the relevant publications and the personal studies that have been carried out on the icons of Mount Athos in the 17th and 18th centuries.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΧΡ. ΤΣΙΓΑΡΑΣ

Επικ. Καθηγητής Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου

Η συνάντηση της μεταβυζαντινής τέχνης με τη νεωτερικότητα στη μνημειακή ζωγραφική του Αγίου Όρους κατά τον 18ο αιώνα

Οι πολιτικές και ιδεολογικές ανακατατάξεις που σημειώνονται από τα τέλη του 17ου και τις αρχές του 18ου αιώνα (Συνθήκες του Κάρλοβιτς, Κιουτσούκ-Καϊναρτζή) στην Οθωμανική Αυτοκρατορία διαμορφώνουν το ιστορικό, οικονομικό και κατ' επέκταση το καλλιτεχνικό πλαίσιο για την ανάπτυξη της μνημειακής ζωγραφικής στο Άγιον Όρος.

Την εποχή αυτή ανακαινίζονται πολλές αγιορειτικές μονές, τοιχογραφείται πλήθος ναών. Τα καλλιτεχνικά εργαστήρια που εργάζονται την εποχή αυτή στο Άγιον Όρος μεταφέρουν εικονογραφικά στοιχεία από τον τόπο καταγωγής τους αλλά και στοιχεία από τη δυτική εικονογραφική παράδοση. Ιδιαίτερα τα τελευταία, σε συνδυασμό με τα έργα λογίων που δραστηριοποιούνται στα τέλη του 18ου αιώνα, όπως του Καισαρίου Δαπόντε και του Νικοδήμου Αγιορείτη, καθιστούν φανερή, πέρα από την καλλιτεχνική διάσταση, και την αλλαγή των ιδεών και των νοοτροπιών στην αγιορειτική και ευρύτερα στην νεοελληνική κοινωνία.

Αυτά τα εικονογραφικά και ιδεολογικά στοιχεία ανιχνεύονται, μεταξύ άλλων, στο έργο των ζωγράφων Κωνσταντίνου και Αθανασίου από την Κορυτσά, στο Κυριακό της Σκήτης της Αγίας Άννας (1757) και στο Καθολικό της Μονής Ξηροποτάμου (1783). Η εμφανής χρήση δυτικών εικονογραφικών στοιχείων, η εικονογράφηση πλήθους αγίων, κυρίως αγιορειτών αγίων και νεομαρτύρων, καθώς και η απεικόνιση των κτητόρων με παρατακτικό και αφηγηματικό τρόπο, αναδεικνύουν τις αλλαγές που εμφανίζονται όχι μόνο στην εικονογραφία αλλά και στις αντιλήψεις των αγιορειτών μοναχών στα τέλη του 18ου αιώνα και παράλληλα υποδεικνύουν και προεικονίζουν τη στροφή που θα πραγματοποιήσει η τέχνη τον επόμενο αιώνα στο νεοελληνικό κράτος.

GEORGIOS CHR. TSIGARAS

Assistant Professor, Democritus University

The encounter between post-Byzantine art and modernity in the monumental painting of Mount Athos during the 18th century

The political and ideological upheavals that took place in the Ottoman Empire from the late 17th/early 18th century onwards (Treaties of Karlowitz and Küçük Kaynarca) shaped the historical, economic and, by extension, artistic context in which monumental painting developed on Mount Athos.

During this period many Athonite monasteries were renovated and a large number of churches were decorated with frescoes. The artistic workshops that were active on Mount Athos at this time brought with them iconographic features from their native regions as well as elements from the Western iconographic tradition. The latter in particular, in conjunction with the works of scholars who were active in the late 18th century, such as Kaisarios Dapontes and Nikodemos the Hagiorite, clearly reveal, beyond the artistic dimension, the change in ideas and mentality that occurred in both Athonite society and in modern Greek society as a whole.

These iconographic and ideological features can be traced, among other places, in the work of the painters Constantine and Athanasios from Korytsa, in the kyriakon of the Skete of St. Anne (1757) and in the katholikon of Xeropotamou Monastery (1783). The clear use of Western iconographic elements, the depiction of large groups of saints, particularly Athonite saints and neo-martyrs, as well as the representation of founders in a paratactic and narrative manner, reveal the changes that appeared not only in iconography but also in the views of the Athonite monks in the late 18th century. At the same time, they indicate and foreshadow the change of direction that art was to take in the modern Greek state in the following century.

ΓΙΩΡΓΟΣ ΦΟΥΣΤΕΡΗΣ
Θεολόγος – Δρ Αρχαιολόγος

ΙΩΑΝΝΗΣ ΠΕΡΡΑΚΗΣ
Εκπαιδευτικός / Θεολόγος

Εικαστικές αναταράξεις στο Άγιον Όρος στην αυγή του 18ου αιώνα

GEORGIOS FOUSTERIS
Theologian, Dr. of Archaeology

IOANNIS PERRAKIS
Teacher, Theologian

Artistic upheavals on Mount Athos at the dawn of the 18th century

ΖΩΓΡΑΦΙΚΗ: ΠΑΡΑΔΟΣΗ ΚΑΙ ΝΕΩΤΕΡΙΚΟΤΗΤΑ Β΄

PAINTING: TRADITION AND MODERNITY B

ZORAN RAKIĆ

Καθηγητής, Τμήμα Ιστορίας της Τέχνης, Φιλοσοφική Σχολή,
Πανεπιστήμιο Βελιγραδίου

Οι τοιχογραφίες του δεκάτου ογδόου αιώνα στη Μονή Χιλανδαρίου – Εικονογραφικά και υφολογικά χαρακτηριστικά

Ο 18ος αιώνας υπήρξε μια ιδιαίτερα σημαντική περίοδος στην ιστορία της Μονής Χιλανδαρίου. Κατά τη διάρκεια του αιώνα αυτού η Μονή υπέστη σημαντικές ζημιές συνεπεία αλληπάλληλων πυρκαγιών, με αποτέλεσμα να ανακαινισθεί εκ βάθρων. Η ανακαίνιση περιλάμβανε την εκ νέου αγιογράφηση των ακόλουθων παρεκκλησίων: των Αγίων Αρχαγγέλων (1718), της Αγίας Σκέπης της Παρθένου Μαρίας (1740), του Αγίου Ιωάννου της Ρίλας (1757), του Αγίου Δημητρίου και του Αγίου Σάββα του Σέρβου (1778/79), του Γενεσίου της Θεοτόκου και των Αγίων Αποστόλων (1788, 1797). Παρότι οι αγιογράφοι ακολούθησαν τους παραδοσιακούς κανόνες σχετικά με την κατανομή του εικονογραφικού υλικού, σε ορισμένες περιπτώσεις ζωγράφισαν σκηνές ή εικόνες αγίων που παρουσιάζουν ενδιαφέρον όχι μόνο για τις ασυνήθιστες εικονογραφικές τους λύσεις, αλλά επίσης επειδή αντικατοπτρίζουν τους σκοπούς και τον τρόπο σκέψης των παραγγελιοδόχων, καθώς και το πνεύμα των καιρών.

Οι πιο ενδιαφέρουσες ζωγραφικές παραστάσεις εντοπίζονται στο παρεκκλήσιο του Αγίου Δημητρίου, τον νάρθηκα του οποίου κοσμούν θεματικοί αγιογραφικοί κύκλοι αφιερωμένοι στον βίο του Αγίου Δημητρίου και στη Δημιουργία, καθώς και στο παρεκκλήσιο του Αγίου Σάββα του Σέρβου, το οποίο κοσμούν θεματικοί αγιογραφικοί κύκλοι αφιερωμένοι στον βίο του Αγίου Σάββα, στις παραβολές του Χριστού και στην απεικόνιση μιας χορείας σέρβων και βουλγάρων αγίων και ηγεμόνων. Η επιλογή του περιεχομένου έγινε με γνώμονα την τυπική για την περίοδο του μπαρόκ ηθικοπλαστική προσέγγιση του θέματος και την κυρίαρχη ιδέα της απελευθέρωσης και της ενοποίησης των Βαλκανίων, καθώς και τις ιδέες της ιστορικής συνέχειας και του ένδοξου παρελθόντος. Οι εικονογραφικοί νεωτερισμοί ολοκληρώνονται στον νάρθηκα του παρεκκλησίου του Αγίου Σάββα, με τη σύνθεση που τιτλοφορείται «πᾶσα πνοή αίνεσάτω τὸν Κύριον» (Ψαλμοί 140-150) και 14 σκηνές από τον κύκλο της Αποκαλύψεως.

Οι νωπογραφίες του παρεκκλησίου της Αγίας Σκέπης της Παρθένου Μαρίας παρουσιάζουν επίσης αρκετές ενδιαφέρουσες εικονογραφικές λύσεις: στο πρώτο διάζωμα απεικονίζεται ο Άγιος Χριστόφορος ως Κυνοκέφαλος. Στο ιερό υπάρχουν τρεις σκηνές που σπανίζουν – ο Χριστός «αιμόφυρτος και αλγών» (Fons pietatis), η Αγία Τριάδα έχουσα τη μορφή του Χριστού,

όμως με τρία κεφάλια και έξι χέρια και η σύνθεση «Η Ύψωσις του Τιμίου Σταυρού». Στο τέλος της παρούσας εργασίας θα εξετάσουμε συνοπτικά τη σύνθεση με τίτλο «Το μαρτύριον και η ίασις του Αγίου Ιωάννου του Δαμασκηνού ενώπιον της εικόνας της Θεοτόκου», η οποία κοσμεί το παρεκκλήσιον του Γενεσίου της Θεοτόκου και εικονογραφεί τον θρύλο σχετικά με την προέλευση της θαυματουργής εικόνας της Παναγίας της Τριχερούσας της Μονής Χιλανδαρίου.

Οι αγιογράφοι που ιστόρησαν τα παρεκκλήσια της Μονής Χιλανδαρίου τον 18ο αιώνα –επρόκειτο κυρίως για πλανόδιους καλλιτέχνες («ζωγράφους») από τη βορειοδυτική Ελλάδα και τη νότια Αλβανία– δείχνουν τον αμέριστο σεβασμό τους στα επιτεύγματα των παλαιότερων αγιογράφων τόσο στο επίπεδο των εικονογραφικών λύσεων όσο και στο επίπεδο της διαμόρφωσης του προσωπικού τους καλλιτεχνικού ύφους. Παρότι όμνυαν πίστη στη βυζαντινή παράδοση και κλήθηκαν να εργασθούν σε ένα υπερσυντηρητικό περιβάλλον, αποδέχθηκαν κάποιες καλλιτεχνικές καινοτομίες της Κρητικής Σχολής. Εξάλλου, η επίδραση του μπαρόκ στο έργο τους υπήρξε εξαιρετικά περιορισμένη, γίνεται δε εμφανής μόνο σε διακοσμητικές λεπτομέρειες. Τυπικά παραδείγματα αγιογραφιών που εντάσσονται στην εν λόγω κατηγορία αποτελούν οι νωπογραφίες των παρεκκλησίων του Αγίου Δημητρίου και του Αγίου Σάββα του Σέρβου, τις οποίες δημιούργησαν μέλη ενός εργαστηρίου αγιογραφίας με έδρα την Κορυτσά, ειδικότερα οι δύο αδελφοί Κωνσταντίνος και Αθανάσιος. Οι αγιογράφοι επιμένουν κυρίως στο περιεχόμενο παρά στην ωραιότητα της φόρμας, με αποτέλεσμα να μετέρχονται μια απλουστευτική καλλιτεχνική έκφραση. Οι συνθέσεις τους διακρίνονται για τις απλουστευτικές λύσεις, τα διακοσμητικά στοιχεία, τα μονότονα χρώματα και την έμφαση στο σχέδιο.

Τέλος, επισημαίνεται ότι εκτός από τους συγκεκριμένους καλλιτέχνες, οι οποίοι παραμένουν σχεδόν πλήρως αφοσιωμένοι στις παραδόσεις της μεταβυζαντινής τέχνης, υπήρξαν και άλλοι «ζωγράφοι» με τελείως διαφορετικό ύφος και ισχυρές επιρροές από το λεβαντίνικο μπαρόκ, όπως αυτοί που ιστόρησαν τα παρεκκλήσια του Γενεσίου της Θεοτόκου και των Αγίων Αποστόλων, στα τέλη του 18ου αιώνα.

ZORAN RAKIĆ

Professor, Department of Art History, Faculty of Philosophy,
University of Belgrade

The eighteenth century wall painting in the Chilandar Monastery – Iconographic and stylistic characteristics

The 18th century was a very important period in the history of the Chilandar Monastery. It was in this century that the monastery, after being seriously demolished in a series of fires, underwent a major renovation. The renovation included the new paintings in the following parecclesions: Church of the Holy Archangels (1718), Church of the Intercession of the Holy Virgin (1740), Church of St. John of Rila (1757), Churches of St Demetrios and St Sava of Serbia (1778/79), Church of the Nativity of the Theotokos and Church of the Holy Apostles (1788, 1797). Despite the fact that the painters followed the traditional system of the distribution of iconographic content, they occasionally introduced the scenes or images of the saints that are interesting not only in terms of unusual iconographic solutions, but also because they reflected the intention and the mindset of the persons who had ordered the paintings, as well as the spirit of the epoch.

The most interesting arrangements can be found in the Church of St Demetrios, where the paintings in the vestibule depict extensive cycles of St Demetrios and the Creation, as well as the Church of St Sava of Serbia, with its painted compositions of St Sava cycle, Christ's parables and a series of images of Serbian and Bulgarian saints and rulers. The choice of the content was determined by the moralizing-didactic approach to the subject matter typical of the Baroque period and the prevailing concept of liberated and unified Balkans, coupled with historical continuity with its glorious past. A series of iconographic curiosities ends in the vestibule of the Church of St Sava, with the painted composition entitled May All Creation Praise the Lord (Psalms 140-150) and 14 scenes from the Apocalypse cycle.

The frescoes in the Church of the Intercession of the Holy Virgin also demonstrate several interesting iconographic solutions: a torso of St Christopher with a head of a dog is painted in the first zone; three very rarely painted scenes – Christ with Bleeding Wounds (Fons pietatis), the Holy Trinity in the form of Christ with three heads and six arms, and the composition Elevation of the Holy Cross – are located in the altar. At the end of this paper we will look briefly at the composition entitled The Suffering and Healing of St John of Damascus in front of the Icon of Theotokos, painted in the parecclesion of the Nativity of Theotokos and depicting a legend about the origin of the miraculous Chilandar icon of the Theotokos with Three Arms.

The authors of the frescoes in the 18th century Chilandar parecclesions – mostly traveling painters (zografoi) from north-western Greece and southern Albania – demonstrated their commitment to the achievements of the ancient art both in their iconographic solutions and their own stylistic concepts. Loyal to Byzantine tradition and hired to work in an extremely conservative environment, they accepted a few artistic novelties introduced by the Cretan School, and treated the influence of Baroque, reduced to decorative details, with extreme caution. Typical examples in this group include the frescoes in the churches of St Demetrios and St Sava of Serbia, which are the works of the artists from an art workshop in Korca, Epirus, and two painters in particular, brothers Constantine and Athanasius. Focused more on the content than on the beauty of the form, the painters were using a simplified artistic expression. Their compositions are characterized by simplified solutions, decorative elements, monotonous colours and emphasized graphicism.

In the end, it should be noted that, apart from these masters, who were almost entirely devoted to the traditions of the post-Byzantine art, there were other zografoi with an entirely different understanding of style, and more inclined to paint in the spirit of Levantine Baroque, who were working in the parecclesions of the Nativity of Theotokos and of the Holy Apostles at the end of the 18th century.

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΣΕΜΟΓΛΟΥ

Αναπλ. Καθηγητής Βυζαντινής αρχαιολογίας και τέχνης
Τμ.Ιστορίας και Αρχαιολογίας ΑΠΘ

Το ζήτημα του αναβαπτισμού και η ανθρωπόμορφη αγία Τριάδα στην παράσταση της Βάπτισης του Χριστού στη σκίτη της αγίας Άννας (1757).

Η παράσταση της Βάπτισης στο κυριακό της σκήτης της αγίας Άννας στο Άγιον Όρος (1757) παρουσιάζει ένα εξαιρετικά σπάνιο, αν και ήδη γνωστό στην υστεροβυζαντινή εικονογραφία, σχήμα: αυτό της παρουσίας της ανθρωπόμορφης Τριάδας. Η ολόσωμη απεικόνιση του Θεού εντός νέφους στο ανώτερο τμήμα της σύνθεσης εν μέσω εξαπτέρυγων, από όπου εκπορεύεται το Πνεύμα εν είδει περιστεράς, το οποίο κατευθύνεται προς το κεφάλι του βαπτιζόμενου Χριστού συνιστά μία ανθρωπομορφική θεοφάνεια που συσχετίστηκε από την μέχρι σήμερα έρευνα με καλλιτεχνικά δάνεια δυτικής έμπνευσης.

Ωστόσο, πιστεύουμε ότι η αναβίωση της εν λόγω εικονογραφίας στη σκίτη της αγίας Άννας, ακόμη και με όρους που είναι πιθανό να αντλούν από δυτικά παραδείγματα, θα πρέπει να συσχετισθεί με το ζήτημα του αναβαπτισμού των ετεροδόξων που προέκυψε μετά το 1750 και τον σχετικό πατριαρχικό όρο που εξέδωσε από κοινού ο πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Κύριλλος Ε τον Ιούλιο του 1755 μαζί με τον πατριάρχη Αλεξανδρείας Ματθαίο και τον πατριάρχη Ιεροσολύμων Παρθένιο. Με τον παραπάνω πατριαρχικό όρο, επιδιώκεται να δοθεί άμεσα απάντηση στο θέμα της εγκυρότητας των βαπτισματικών πράξεων που τελούνται εκτός της ορθόδοξης παράδοσης. Σύμφωνα με τον Όρο, ο σωτηριολογικός ρόλος και σημασία του βαπτίσματος εξασφαλίζεται μόνο όταν αυτό τελείται με βάση την αποστολική και κανονική παράδοση, δηλαδή με την τριπλή κατάδυση και ανάδυση του βαπτιζομένου. Ο Όρος λοιπόν διακηρύσσει ξεκάθαρα ότι κάθε ετερόδοξος ή αιρετικός οφείλει να βαπτίζεται σύμφωνα με τους κανόνες της Β Οικουμενικής Συνόδου και της Πενθέκτης, με τρεις δηλαδή καταδύσεις και αναδύσεις, η κάθε μία από τις οποίες αντιστοιχεί σε ένα πρόσωπο της αγίας Τριάδας. Η βάπτιση στο όνομα της αγίας Τριάδας αποτελεί επομένως απαραίτητη προϋπόθεση ώστε να διασφαλισθεί η εγκυρότητα της πράξης και να γίνει δεκτός στην Εκκλησία ο κάθε πιστός. Συνεπώς, η ανθρωπόμορφη αγία Τριάδα στην παράσταση της Βάπτισης στη σκίτη της αγίας Άννας υπομνηματίζει εικαστικά τη θέση του Κυρίλλου για την αλήθεια του μυστηρίου του βαπτίσματος και κατ'επέκταση για την αναγκαιότητα του αναβαπτισμού των ετεροδόξων.

Η αντανάκλαση του ζητήματος του αναβαπτισμού στη σκηνή της Βάπτισης της σκήτης της αγίας Άννας που είχε, όπως φαίνεται, περιορισμένο αντίκτυπο στην εικονογραφία της παράστασης κατά το δεύτερο μισό του 18ου αιώνα, θα πρέπει να θεωρείται βέβαιη, καθώς ο πατριάρχης Κύριλλος ο Ε, το όνομα του οποίου αναφέρεται και στην κτητορική επιγραφή στον δυτικό τοίχο του κυρίως ναού, διατηρούσε στενές σχέσεις με τη σκήτη, αφού κατέφυγε εκεί μετά την καθαίρεσή του και παρέμεινε μέχρι τον θάνατό του το 1775.

ATHANASIOS SEMOGLOU

Associate Professor of Byzantine Archaeology & Art ,
School of History & Archaeology, Aristotle University of Thessaloniki

The anabaptism question and the anthropomorphic Holy Trinity in the scene of the Baptism of Christ in the Skete of St. Anne (1757)

The scene of the Baptism in the kyriakon of the Skete of St. Anne on Mount Athos (1757) presents an extremely rare schema, though one already well-known in Late Byzantine iconography: that of the presence of the anthropomorphic Holy Trinity. The full-length depiction of God within a cloud in the upper part of the composition, surrounded by six-winged angels from which the Holy Spirit issues forth in the form of a dove and moves towards the head of the baptised Christ, constitutes an anthropomorphic theophany which researchers have until now associated with artistic borrowings of Western provenance.

However, we believe that the revival of this iconography in the Skete of St. Anne, even in a manner that may well have drawn on Western models, should be associated with the question of the rebaptism of heterodox Christians that arose after the year 1750 and the related patriarchal Oros that was jointly issued in July 1755 by Cyril V, Patriarch of Constantinople, Matthew, Patriarch of Alexandria, and Parthenius, Patriarch of Jerusalem. This patriarchal Oros was intended to provide an immediate answer to the issue of the validity of baptisms celebrated outside the Orthodox tradition. According to the Oros, the soteriological role and importance of baptism could only be assured if the baptismal act were celebrated on the basis of the apostolic and canonical tradition, that is to say, with the triple immersion and emersion of the baptismal candidate. The Oros, therefore, clearly proclaimed that all heterodox Christians or heretics had to be baptised in accordance with the canons of the Second Ecumenical Council and the Quinisext Council, that is to say, with three immersions and emersions, each of which corresponded to one person of the Holy Trinity. Baptism in the name of the Holy Trinity was, therefore, an essential requirement for the baptismal act to be valid and for all believers to be accepted into the Church. Consequently, the anthropomorphic Holy Trinity in the scene of the Baptism in the Skete of St. Anne is a visual illustration of Cyril's view on the truth of the sacrament of baptism and, by extension, the need for the rebaptism of heterodox Christians.

The fact that the scene of the Baptism in the Skete of St. Anne reflects the anabaptism question – which, it appears, had a limited influence on the iconography of the Baptism scene during the second half of the 18th century

– should be regarded as certain since Patriarch Cyril V, whose name is also mentioned in the founder's inscription on the west wall of the naos, maintained close relations with the Skete as he took refuge there after his deposition and remained there until his death in 1775.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΣΙΩΜΚΟΣ

Δρ Αρχαιολόγος / ΥΠΟΠΑΙΘ Εφορεία Αρχαιοτήτων
Χαλκιδικής και Αγίου Όρους

Νεότερα στοιχεία για τη δράση εργαστηρίων ζωγραφικής στο Άγιον Όρος κατά τον 18ο αιώνα

Κατά τον 18ο αιώνα παρατηρείται σημαντική δραστηριότητα εργαστηρίων και καλλιτεχνών στο Άγιον Όρος, όπως ο ιερομόναχος Δαμασκηνός εξ Ιωαννίνων, ο Διονύσιος από τον Φουρνά των Αγράφων, ο Μητροφάνης ο Χίος, ο Μακάριος Α΄ από την Γαλάτιστα, οι Κωνσταντίνος και Αθανάσιος από την Κορυτσά, αλλά και ο ιερέας Θεόδωρος από την Αγιά. Στους παραπάνω ζωγράφους και τα εργαστήριά τους που είτε καλούνται στο Άγιον Όρος για να μεταφέρουν την τέχνη τους, είτε τη διαμορφώνουν επί τόπου, οφείλεται ένας ικανός αριθμός τοιχογραφικών διακόσμων καθολικών, ναρθηκών και παρεκκλησιών, καθώς και φορητών εικόνων.

Στην παρούσα ανακοίνωση θα παρουσιαστούν νέα στοιχεία για τη δραστηριότητα των παραπάνω καλλιτεχνών με την απόδοση σε αυτούς γνωστών αταύτιστων ή και άγνωστων τοιχογραφιών αλλά και φορητών εικόνων που διατηρούνται στις Καρυές, τις μονές Ιβήρων, Κουτλουμουσίου, Ξηροποτάμου, Ζωγράφου, Δοχειαρίου Καρακάλλου, Φιλοθέου, Γρηγορίου και τη Σκήτη Αγίας Άννας, καθώς και σε ιδιωτικές συλλογές της Ελλάδας αλλά και του εξωτερικού.

NIKOLAOS SIOMKOS

Dr. of Archaeology, Ministry of Culture, Education & Religious Affairs,
Ephorate of Antiquities of Chalkidiki and Mount Athos

Recent evidence for the operation of painting workshops on Mount Athos in the 18th century

The 18th century saw a considerable amount of activity on the part of painter's workshops and artists on Mount Athos, including such painters as hieromonk Damaskinos of Ioannina, Dionysius of Fourná, Metrophanes of Chios, Makarios I of Galatista, Constantine and Athanasios from Korytsa, and the priest Theodoros from Agia. These painters and their workshops, who were either invited to bring their art to Athos or developed it on Athos itself, produced a considerable number of mural ensembles in *katholika*, *narthexes* and chapels, as well as portable icons.

The present paper presents new evidence of the activity of these artists, and the attribution to them of unknown or well-known but as yet unidentified wall-paintings and portable icons that are to be found in Karyes, the monasteries of Iveron, Koutloumousiou, Xeropotamou, Zographou, Docheiariou, Karakalou, Philotheou, Gregoriou and the Skete of St. Anne, as well as private collections in Greece and abroad.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Μ. ΜΠΟΝΟΒΑΣ

Αρχαιολόγος Εφορείας Αρχαιοτήτων Σερρών

Η διαμόρφωση της τάσης επιστροφής στη ζωγραφική της εποχής των Παλαιολόγων το 18ο αιώνα

Η διερεύνηση της αναβίωσης του παλαιολόγειου ζωγραφικού ύφους το 18ο αιώνα άρχισε πριν από είκοσι χρόνια. Αφετηρία του φαινομένου υπήρξε η αντιγραφή προτύπων του ζωγράφου Εμμανουήλ Πανσέληνου με προτροπή του Διονύσιου εκ Φουρνά στο εγχειρίδιό του Ερμηνεία της ζωγραφικής τέχνης (1728-1733). Το αποτέλεσμα ήταν η διαμόρφωση και ευρεία χρήση ενός προσωπογραφικού προτύπου με παγιωμένα εικονογραφικά και τεχνοτροπικά χαρακτηριστικά: εύσαρκο πρόσωπο, στρογγυλοί οφθαλμοί, δακρυικοί ασκοί κάτω από τα μάτια, σπαθωτά φρύδια, ρυτίδες έκφρασης, κοχλιοειδείς βόστρυχοι, θυσανωτή κόμη, όλα με περιγράμματα και ροδαλά μάγουλα. Το ζωγραφικό πρότυπο αφορά κυρίως μετωπικές μορφές αγίων πρωταγωνιστών σε πολυπρόσωπες παραστάσεις τοιχογραφιών και φορητές εικόνες με έναν ή δύο αγίους. Απλουστευμένη χρήση του προτύπου παρατηρείται σε πολυπρόσωπες συνθέσεις. Το νέο πρότυπο διαμορφώθηκε σε εργαστήρια μοναχών ζωγράφων στον Άθω το 18ο αιώνα και υιοθετήθηκε από κοσμικούς ζωγράφους στη Θεσσαλονίκη, σε περίοδο οικονομικής ακμής της πόλης και στο πλαίσιο μακροχρόνιων δεσμών της με την Αθωνική πολιτεία. Χαρακτηριστικό της εξέλιξης του προτύπου στη θρησκευτική ζωγραφική της πόλης είναι ο συνδυασμός του με σχηματοποιημένο άνθινο κόσμημα στο πλαίσιο φορητών εικόνων. Επιπλέον, εντυπωσιάζει η εφαρμογή του σε παραστάσεις στην πίσω όψη από δεσποτικές εικόνες μεγάλων διαστάσεων του 14ου αιώνα. Έργα με το νέο πρότυπο απαντώνται

NIKOS M. BONOVAS

Archaeologist, Ephorate of Antiquities of Serres

The evolution of the 18th-century tendency to return to Palaeologan painting.

My investigation of the revival of the Palaeologan painting style in the 18th century began twenty years ago. The phenomenon originated in the copying of prototypes executed by the painter Manuel Panselinos, a practice encouraged by Dionysios of Fourni in his *Manual of Painting* (1728-1733). This led to the development and wide use of a portrait prototype with fixed iconographic and stylistic features: a fleshy face, round eyes with tear sacs beneath them, long curving eyebrows, expressive wrinkles, curling locks and tufted hair, all with outlines and pink cheeks. This prototype was employed mainly in frontally portrayed figures of dominant saints in multi-figure representations in frescoes and portable icons with one or two saints. A simplified use of the prototype may be observed in multi-figure compositions. The new prototype was developed in the workshops of painter monks on Mount Athos in the 18th century and was adopted by secular painters in Thessaloniki at a time when the city's economy was thriving and against a background of long historical bonds between the city and the Athonite state. One characteristic of the evolution of this prototype in the religious painting of the city is its combination with a schematised floral ornament on the frames of portable icons. Also striking is the application of the prototype in representations on the rear surfaces of large despotic icons of the 14th century. Works featuring the new prototype are to be found on Athos and in Thessaloniki, Macedonia, Bulgaria and Serbia.

